

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ,
СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ І МИСТЕЦТВА**

Кафедра дошкільної освіти

Магістерська робота

**РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДИТИНИ СТАРШОГО
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ АРТ-ТЕРАПІЇ**

Виконала: студентка II курсу ОС «Магістр»

Галузь знань: 01 – Освіта/Педагогіка

Спеціальність: 012 «Дошкільна освіта»

(денна форма навчання)

Дудка Катерина Володимирівна

Керівник: кандидат педагогічних наук, доцент

Чичук Атоніна Петрівна

Рецензент: кандидат педагогічних наук,

старший викладач

Ляховець Олеся Олександрівна

Черкаси – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	7
1.1. Емоційний інтелект в дошкільному віці.....	7
1.2. Засоби розвитку емоційного інтелекту дітей дошкільного віку...	14
Висновки до I розділу.....	32
РОЗДІЛ II. АРТ-ТЕРАПІЯ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	33
2.1. Психолого-педагогічний вплив арт-терапії на розвиток емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку.....	33
2.2. Діагностика рівнів розвитку емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку.....	51
2.3. Методи арт-терапії у розвитку емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку.....	57
Висновки до II розділу.....	65
ВИСНОВОК.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	79
ДОДАТКИ.....	63

ВСТУП

Актуальність теми роботи. Проблема емоційного розвитку інтелекту дошкільника сьогодні досить актуальна, адже саме емоційний розвиток і виховання є фундаментом, на якому закладається і все життя реконструюється будівля людської особистості. Виняткове значення емоцій, почуттів у розвитку особистості дитини підкреслював К. Д. Ушинський: «Виховання, не надаючи абсолютного значення почуттям дитини, тим не менш, у направленні їх має виконувати своє головне завдання».

Л. С. Виготський у 1926 році висловив думку, яка й досі залишилася сучасною: «Чомусь у нашому суспільстві склався односторонній погляд на людську особистість і чомусь усі розуміють обдарованість і талановитість стосовно до інтелекту. Але можна не тільки талановито мислити, але й талановито відчувати».

Психологи вважають, що всі зміни в пізнавальній діяльності, які відбуваються протягом дитинства, необхідно пов'язувати з глибокими змінами в емоційній сфері особистості дитини. Емоції впливають на всі психічні процеси: сприйняття, відчуття, пам'ять, увагу, мислення, уяву, а також на вольові процеси.

Тому проблема розвитку емоцій, їх ролі у виникненні мотивів як регуляторів діяльності й поведінки дитини є однією з найбільш важливих і складних проблем психології та педагогіки[1].

Визначенню і вирішенню цієї проблеми перш за все сприяє нормативно-правова база, зокрема: Національна програма «Діти України», Концепція дошкільного виховання в Україні (1993), Державна національна програма «Освіта», «Україна XXI століття» (1994), Закон України «Про освіту» (1996), Національна доктрина розвитку освіти (2002 р.), Закон України «Про дошкільну освіту» (2003).

Переходячи до питання емоційного інтелекту не всі згадують, що дошкільник живе емоціями, керується ними при виборі діяльності і способів

поведінки. Дефіцит емоційного спілкування призводить до пошуків суспільством причин появи великої кількості міжособистісних конфліктів, проявів агресії та депресії.

На нашу думку, проблемі розвитку емоційного інтелекту приділяється достатньо уваги з боку науковців. Загалом, праць про емоційну складову розвитку дитини у дошкільному закладі є достатня кількість. Так, емоційний інтелект досліджували багато зарубіжних вчених, серед яких Р. Бар-Он, Л. Виготський, Х. Гарднер, Дж. Гілфорд, Д. Гоулман, Д. Карузо, Д. Люсін, Дж. Мейер, П. Саловей. В Україні почали з'являтися дослідження з проблеми концептуалізації цього феномена, його структури, функцій, передумов, вивчення його в контексті розвитку особистості (І. Андреєва, Ж. Кучеренко, Е. Носенко, Н. Харченко, А. Чернявська, С. Чечало) та інші, які ще тільки починають осмислюватися науковою спільнотою.

На жаль, ні для кого не секрет, що кращі друзі сучасної дитини – телевізор або комп'ютер, а улюблені заняття – перегляд мультиків або комп'ютерні ігри. Діти стали менше спілкуватися не тільки з дорослими, а й з однолітками. І це серйозна проблема: адже живе спілкування збагачує життя дітей, забарвлює яскравими барвами сферу їхніх почуттів. Сучасні діти стали менш чуйні до інших, не завжди усвідомлювати й контролювати свої емоції. Відсутність належної уваги та своєчасного впливу дорослих на емоційну сферу життя дитини негативно позначається на її розвитку.

Таким чином, об'єктивна потреба, соціальна значущість проблеми зумовили вибір теми магістерської роботи «Розвиток емоційного інтелекту дитини старшого дошкільного віку засобами арт-терапії».

Мета написання магістерської роботи: теоретично обґрунтувати та дослідно-експериментальним шляхом довести вплив арт-терапії на емоційний розвиток дошкільників.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність розв'язання таких **завдань:**

1. На основі науково-теоретичних досліджень з'ясувати особливості розвитку емоційного інтелекту дітей дошкільного віку.
2. Охарактеризувати засоби розвитку емоційного інтелекту дітей дошкільного віку.
3. Виявити вплив арт-терапії на розвиток емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку.
4. Здійснити діагностику рівнів розвитку емоційно-вольової сфери дітей старшого дошкільного віку.
5. Експериментально перевірити ефективність методів арт-терапії у розвитку емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку.

Об'єктом дослідження є розвиток емоційного інтелекту дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження – методи арт-терапії як засобу розвитку емоційного розвитку дітей старшого дошкільного віку.

Для розв'язання означених завдань і досягнення поставленої мети були використані такі **методи** дослідження:

– теоретичні (аналіз, синтез, систематизація і порівняння науково-теоретичного матеріалу) з метою теоретичного обґрунтування суті понять «арт-терапія», «емоційний інтелект»;

– емпіричні (спостереження, бесіда, тестування, анкетування, аналіз досягнень дітей,) з метою визначення рівнів розвитку емоційно-вольової сфери (рівень тривожності і страхів);

– методи математичної статистики та графічні методи для узагальнення і представлення експериментальних даних .

Теоретичне значення результатів полягає у тому, що:

– проаналізовано та узагальнено сутність понять «емоційний інтелект», «арт-терапія»;

- теоретично обґрунтовано вплив арт-терапії на розвиток емоційного інтелекту старших дошкільників.

Практичне значення одержаних результатів: експериментально перевірено ефективність методів арт-терапії на розвиток емоційного інтелекту дошкільників а саме на полегшення виховного впливу на них. Окремі здобутки дослідження можуть бути використані у системі підготовки майбутніх вихователів ЗДО та у практиці їхньої роботи.

Структура та обсяг дослідження.

Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів й висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (39 найменувань), 2 додатків. Повний обсяг роботи становить 74 сторінки, зокрема 63 сторінки основного тексту.

РОЗДІЛ I. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Емоційний інтелект в дошкільному віці

У дошкільному віці суттєвих змін зазнає емоційно-вольова сфера дітей. Період дошкільного дитинства можна назвати віком пізнавальних емоцій, до яких відносяться почуття здивування, зацікавлення, допитливість. Діяльність дітей, стосунки з дорослими й однолітками, реакції на нові обставини, ставлення до персонажів казок, розповідей сповнені емоцій і почуттів, що спонукають активно сприймати світ, стимулюють вплив на пізнавальні та інші психічні процеси, виробляють індивідуальне ставлення та сприйняття світу, мотивують їхні вчинки.

Емоційність є основною психофізіологічною особливістю дитячого віку. Її вікові зміни зумовлюють своєрідну поведінку дітей на різних етапах їх розвитку. Почуття у дошкільників стають глибшими, стійкішими, раціональнішими. Велике значення для нормального психічного розвитку і життєдіяльності має емоційне благополуччя, яке залежить від багатьох зовнішніх і внутрішніх чинників. На перебудову психічних процесів, формування довільної поведінки впливає воля дитини [2, с.132].

Дитину легко налякати, розсердити, зацікавити, викликати у неї задоволення, радість. Вона відкрита до сприйняття і впливу емоцій, які переживають інші діти й дорослі («емоційна заражуваність») [3, С. 24].

Емоції – особливий клас суб'єктивних психологічних станів, що відбиваються в формі безпосередніх переживань, відчуттів приємного і неприємного, ставлення людини до світу і людей, процес і результати його практичної діяльності. До класу емоцій відносять настрої, почуття, афекти, пристрасті, стреси. Це так звані «чисті» емоції. Вони включені у всі психічні процеси і стани людини. Будь-які прояви його активності супроводжуються емоційними переживаннями.

У людини головна функція емоцій складається в тому, що завдяки емоціям ми краще розуміємо один одного, можемо, не користуючись мовою, судити про стани один одного і краще настроюватися на спільну діяльність і спілкування. Чудовим, наприклад, є той факт, що люди, що належать до різних культур, спроможні безпомилково сприймати і оцінювати вираз людського обличчя, визначати по ньому такі емоційні стани, як радість, гнів, печаль, страх, відраза, подив [4, с. 98].

Даний факт не тільки переконливо доказує вроджений характер основних емоцій і їхньої експресії на конкретній особі, а й наявність генотипів обумовленої спроможності до їхнього розуміння в живих істот.

Однак вродженими є далеко не всі емоційно-експресивні вирази. Деякі з них, як було встановлено, здобуваються протягом життя в результаті навчання і виховання. В першу чергу даний висновок ставиться до жестів як способу культурно обумовленого зовнішнього вираження емоційних станів і афективних відносин людини до чого-небудь.

Життя без емоцій так само неможливе, як і без відчуттів. Емоції, як стверджував знаменитий натураліст Ч. Дарвін, виникли в процесі еволюції як засіб, за допомогою якого живі істоти встановлюють значимість тих чи інших умов для задоволення актуальних для них потреб [4, с. 241]. Емоційно-виразні рухи людини – міміка, жести, пантоміма – виконують функцію спілкування, тобто повідомлення людині інформації про стан мовця та його ставлення до того, що в даний момент відбувається, а також функцію впливу – надання визначеного впливу на того, хто є суб'єктом сприйняття емоційно-виразних рухів. Не піддаватися емоціям і контролювати їх людині допомагає воля.

Поняття «емоційний інтелект (EQ)» не є новим в педагогіці. Про це писали багато вчених, але використовували інші терміни. Крім того, існує ряд взаємопов'язаних з емоційним інтелектом якостей, в тому числі емпатія, яке означає процес емоційного проникнення в стан іншої людини.

Вперше термін «емоційний інтелект» був ужитий в 1990 році Дж. Мейером і П. Саловеем.

Емоційний інтелект (EQ) – здатність людини керувати самим собою і іншими людьми. Гармонійне сприйняття і використання своїх емоцій відкриває нові горизонти в різних сферах спілкування. Вибудовувати відносини в будь-яких умовах – сенс розвитку емоційного інтелекту.

Дошкільний вік – це період інтенсивного емоційного розвитку дитини, період формування його вищих емоцій. У цей час відбувається збагачення і насичення різноманітністю емоційного життя, що пов'язано з процесом статевого дозрівання і чуттєвим впливом навколишнього середовища.

У дітей дошкільного віку добре розвинені такі емоції, як заздрість, гнів, страх, переляк, сором, радість, любов, збентеження і сором'язливість. Це той період, в який діти можуть розвинути свій емоційний інтелект, знайти так звані хороші емоційні звички – навички, пов'язані з отриманням і проявом емоційних станів, познайомитися зі способами зняття напруги і управління емоціями. Накопичені в цей період навички мають вирішальний вплив на все подальше життя людини.

Метою вихователя дошкільного закладу має бути не безумовне придушення емоцій, а формування у дитини здатності до збереження їх рівноваги і управління ними, тому що кожна емоція має свою цінність і значення. Завжди слід пам'ятати, що зайве «погашення» емоцій, перш за все у дітей, може викликати апатію, а їх безперешкодний прояв – привести до формування патологічної поведінки навіть у дорослої людини. Тому так важливо вже з малих років навчити дітей способам приборкання своїх емоцій. Діти повинні знати, що людина не може вплинути на те, коли і які почуття у нього виникнуть, але він може вирішити, як довго їх утримувати. Крім того, діти повинні знати, що схвалити можна всі емоції, але певну поведінку слід обмежити. Важливо, щоб прояв дитячих емоцій був адекватним у конкретній ситуації [13].

Сьогодні вже доведено, що на формування емоційного інтелекту впливає розвиток таких особистісних якостей, як емоційна стійкість, позитивне ставлення до себе і емпатія. Таким чином, розвиваючи ці якості

дитини, можна підвищити рівень його емоційного інтелекту. Цим обґрунтована необхідність розробки системи педагогічних заходів, яка спрямована на розвиток емоційної сфери дошкільника, виховання доброзичливого ставлення до однолітків.

Модель емоційного інтелекту передбачає послідовний і паралельний розвиток чотирьох основних функцій:

- самосвідомість (образ «Я», розуміння «психологічного влаштування» себе);
- самоконтроль (здатність впоратися зі своїми почуттями, бажаннями);
- соціальна чуйність (вміння встановлювати контакти з різними людьми);
- управління відносинами (здатність до співпраці, уміння підтримувати, розвивати, зміцнювати контакти).

Ці основні функції розвиваються на різних етапах дошкільного віку відповідно до вікових особливостей дитини, використовуючи поєднання різних форм навчання.

Використовуються такі методичні засоби, як:

- рольові ігри;
- психогімнастичні ігри;
- комунікативні ігри;
- ігри, спрямовані на розвиток уваги;
- релаксаційні методи;
- використання емоційно-символічних методів.

Зміст роботи з розвитку емоційної сфери можна структурно представити таким чином:

- комфортна організація режимних моментів;
- оптимізація рухової діяльності через організацію фізкультурно-оздоровчих заходів (фізкультхвилинки, спортивні ігри тощо);
- ігротерапія (сюжетно-рольові, комунікативні і т.д.);
- арттерапія (малювання, ритмопластика, танець);

- заняття-образи, ігри-драматизації, казкотерапія;
- психогімнастика (етюди, міміка, пантоміма);
- тілесно-орієнтовані методи, психом'язового тренування;
- завдання, спрямовані на організацію спільної діяльності і театралізованих ігор, складання оповідань і т.д.;

- використання наочних посібників (фотографії, малюнки, схеми і т.д.);

Діючі ефективні методи навчання – інтерактивні бесіди, розповіді і казки, робота з відеосюжетами, творча індивідуальна і групова діяльність (спільний спів, танці, малювання, робота з природними матеріалами, пантоміма, декламація), елементи тілесної терапії.

Головним при цьому є вмілий вибір моделі спілкування, що сприяє психологічному комфорту дитини, не обмежуючи його свободу і індивідуальність. Наявність чітких правил, створення специфічної атмосфери, надання дітям максимально можливої самостійності є основними умовами попередження психоемоційного напруження дітей [6].

Емоції дитини безпосередньо переходять в дії, так що вибірковість спочатку означає лише деяке різноманіття мотивів, між якими в силу цього іноді виникає боротьба. Багато шансів на перемогу в цій боротьбі мають спочатку безпосередньо діючі чуттєві стимули перед більш віддаленими і особливо емоційно яскраві перед більш нейтральними. Лише в ході подальшого розвитку дитина стає здатним діяти не в силу емоційно привабливих спонукань. Для цього потрібен якийсь самовладання. Було б фактично неправильно і практично шкідливо вважати маленьких дітей зовсім не здатними до самовладання і зображати їх, як це іноді робилося, обов'язково маленькими дикунами, що живуть не піддаються приборкання інстинктами і імпульсивними потягами. Діти іноді дуже рано, вже на 3-му році виявляють самовладання. Воно проявляється у відмові від чогось приємного, а також в більш важкій для дитини рішучості зробити що-небудь неприємне. Однак це дається не відразу і не легко.

Готовність вчинити всупереч безпосередньому емоційному спонуканню – відмовитися від чогось приємного, зробити що-небудь неприємне – зустрічається, таким чином, у дитини іноді дуже рано – вже на 3-му році. У дитини вона спочатку обумовлена, звичайно, не абстрактними міркуваннями, як іноді у дорослих, а послухом, звичкою, наслідуванням і дуже рано пробуджується у дітей почуттям як би обов'язки і в разі її порушення провини перед дорослими. Все ж і в такому самовладанні, яке розвивається на 4-5-му році, укладено цінне зерно. Його треба культивувати [2, с. 257].

До початку дошкільного віку – до 3 років, а іноді й раніше – проявляється, в залежності від індивідуальних особливостей темпераменту, у одних більше, в інших менше виражене прагнення до самостійності.

Разом з тим приблизно до того ж часу дитині стає вже є розуміння того, що не завжди можна робити те, що хочеться. Власним «хочу» протистоїть «треба» і «не можна» дорослих, з якими доводиться рахуватися.

Вихователь відіграє величезну роль у житті дитини, адже він є свідком його щоденних баталій – іноді успішних, іноді ні. А це вимагає великого терпіння і уваги. Згодом вихователь стає для дитини близькою людиною, але щоб він зміг розвивати у дітей емоційний інтелект, він повинен сам своєю власною поведінкою служити їм прикладом для наслідування.

Більше шансів на успіх у розвитку емоційного інтелекту має той вихователь, який звертає особливу увагу на позитивні якості дитини і постійно вдосконалює їх. Тому всіляка похвала за гарну поведінку буде з допомогою вихователя стимулювати дитину до подальших звершень [14, с. 57].

Головним завданням вихователя або вчителя має стати пізнання дитини, його переваг і недоліків, перш за все звертаючи увагу на їхні потреби. Необхідно прагнути постійно отримувати інформацію про дитину, щоб використовувати її в подальшій роботі. Робота повинна бути націлена на розвиток тих навичок, властивостей і переваг, які безпосередньо сприяють повсякденній діяльності людини, чим можна зміцнити сильні сторони

особистості. Ось чому таке велике значення в педагогічному та виховному процесі відіграють дитячий садок та атмосфера, яка в ньому панує.

Під час організації виховного процесу слід:

- допомогти дітям відкрити, розпізнати і висловити свої емоції;
- подбати про те, щоб діти пізнали власні потреби і потреби інших людей;
- ввести дітей в культуру буття.

Робота вчителя і вихователя повинна полягати в постійному пошуку методів поліпшення взаємин з дитиною, аналізі їх відповідності потребам і очікуванням дітей. З моменту найпершого контакту з дошкільням вихователь стає для нього авторитетом, тому якщо він буде проявляти чуйність до дітей, то дуже ймовірно, що і діти також будуть з теплотою ставитися до своїх однолітків. Тобто від дорослого безпосередньо залежить, як буде розвиватися емоційна зрілість у його підопічних.

Звичайно ж, учитель чи вихователь не може діяти один, тому важливим аспектом розвитку емоційного інтелекту у дитини є співпраця з батьками, так як тільки спільно можна домогтися успіху. В ході співпраці повинна утворитися атмосфера довіри і плідної взаємодії.

Тож, емоції є важливою складовою життя кожної людини, безпосередньо впливаючи на повсякденну діяльність. Якщо створити оптимальний виховний мікроклімат, дитина обов'язково побудує позитивний образ самого себе, розвине емпатію, необхідні соціальні навички, що характеризують емоційний інтелект, розвиток якого має бути одним з пріоритетних напрямків в роботі дитячого садка.

Таким чином, емоційна сфера є важливою складовою у розвитку дітей, так як ніяке спілкування, взаємодія не буде ефективною, якщо його учасники не здатні, по-перше, «читати» емоційний стан іншого, а по-друге, керувати своїми емоціями. Формування емоційно-вольової сфери є одним з найважливіших умов становлення особистості дитини, досвід якої безперервно збагачується. Розвитку емоційної сфери сприяє сім'я, дитячий садочок, все те життя, яке оточує і постійно впливає на дитину [5, с. 43].

1.2. Засоби розвитку емоційного інтелекту дітей дошкільного віку

В педагогіці існує чимало засобів, які допомагають вплинути і розвивати саме емоційний інтелект дошкільників. На сьогоднішній день існує тенденція до зростання кількості дітей дошкільного віку з проблемами у соціально-емоційному та інтелектуальному розвитку. Постає проблема надання ефективної психолого-педагогічної допомоги дітям. Тому зростає інтерес до арт-терапії, казкотерапії та психогімнастики як універсального методу вільного самовираження дитини та гармонізації тих сторін особистості, для вираження яких немає адекватних вербальних засобів. Діти активно пізнають багатство навколишнього світу і намагаються відобразити його в своїй природній діяльності – іграх, малюнках, казках. Менш поширеними але не менш дієвими засобами є пісочна і театральна терапії, лялько-терапія, музикотерапія, гудзикотерапія, кольоротерапія, ароматерапія. Ми розглянемо деякі з вищевказаних і детально зупинимось на одному.

Першим засобом, який ми розглянемо, буде театральна діяльність. Вона володіє великими можливостями багатогранного впливу на дошкільника в силу своєї синтетичної природи. Театр – це і літературний текст, і слово, яке звучить; це пластика і дії актора, його костюм, грим; це музика, колір і світло; це образотворче мистецтво. Причому кожне з мистецтв, виступаючи в театрі в союзі з іншими видами мистецтва, знаходить нові, додаткові можливості впливу на дошкільника. Однак виховання у дошкільників потреби в театрі як джерелі духовного збагачення, розвиток глядацької і виконавської культури не відбувається само собою. Для цього потрібно систематична цілеспрямована робота, накопичення дітьми досвіду, театральних вражень [4, с. 60].

Театралізована діяльність в умовах дитячого садка існує в формах:

– лялькового театру, в репертуарі якого можуть бути казки, байки, розповіді, пісні. Цей вид театру сприяє розвитку мови, її виразності, пластичності і диференційованості дрібної моторики руки, збагачення та гармонізації емоційної сфери дошкільнят [7].

Під керівництвом психолога діти опановують техніку поводження з ляльками бібабо, вчаться поєднувати дії з промовою, що буває важко для дошкільників із затримкою психічного розвитку, порушеннями мови, емоційно-вольової сфери та поведінки;

– драматичної образно-рольової вистави, де діти самі виконують ролі. У процесі навчання дітей техніці перевтілення психолог домагається осмисленості, правдивості, цілеспрямованості дій в передачі сюжету і образу, безпосереднього, емоційного ставлення дітей до подій за сюжетом, справжнього спілкування з партнерами-однолітками, виразної мови, посиленого оволодіння основами сценічної грамотності як необхідної умови формування театралізовано-художньої діяльності.

І ще як підпункт до драматичної вистави можна віднести ігри-драматизації. Їх перевага полягає в тому, що персонажами ігор стають самі діти. В ході гри вони не тільки отримують задоволення від пізнання навколишнього світу, а й при цьому вчаться керувати собою. Участь дітей в грі є добровільним. Елементами ігор виступають спеціальні вправи, об'єднані в групи і спрямовані на розвиток умінь довільної регуляції в різних сферах діяльності. Кожна вправа включає фантазію (думки і образи), почуття (емоції і переживання) і руху дитини для того, щоб вона вчилася довільно впливати на кожен елемент цієї тріади. Щоб хід загальної гри не переривався, всі вправи об'єднуються змістом сюжетно-рольової гри. Відсутність будь-яких зовнішніх атрибутів – одна з умов ігор. Всі предмети і події ігрового сюжету повинні бути уявними, тобто позначатися фізичними діями або замінятися предметами звичного оточення. Кожна частина занять вирішує не одну, а кілька абсолютно самостійних завдань, по-своєму важливих для розвитку емоційної сфери дитини. У сюжет гри включаються творчі ідеї та пропозиції самих дітей [8, С. 6].

Свої театральні успіхи дошкільнята показують глядачам: батькам, одноліткам, гостям. Це має велике значення для дитини, оскільки в цей момент вона наповнюється почуттям своєї соціальної значимості. Театральне

мистецтво – лише одна з ланок в системі впливів, що визначають процес формування емоційно-вольової сфери.

Наступними засобами ми виділяємо ігри-етюди та психогімнастику.

– ігри-етюди. Це невелика драматизація на основі віршованого тексту, яка здійснюється дітьми спільно з психологом;

– психогімнастика. Використання даного методу дозволяє спонукати дітей до виразної передачі в міміці і рухах емоційних станів, до довільного зняття напруги і розслабленню м'язів тіла. Найпростішими є вправи на виконання контрастних емоційних станів, в яких діти діють одночасно і однаково з дорослим. Спільність переживань підсилює емоційний настрій дітей. Перед показом станів в міміці і позі дорослий допомагає навідними питаннями. Старші дошкільнята більш самостійні у виборі рухів для відображення образів, тому в даному віці розширюється сфера пантомімічних етюдів. Діти можуть не тільки передати емоційні стани героїв, а й показати через пантоміму неживі предмети, природні явища [9, с. 37]. Наприклад, дитина не тільки виконує різкі ритмічні махи руками, а уявляє себе веселим зайчиком, що грає на уявній трубі. Ця вправа доставляє йому масу задоволення, включає його фантазію, покращує ритмічність руху. У послідовності психогімнастичних вправ важливо дотримуватися чергування і порівняння протилежних за характером рухів (напружених і розслаблених, різких і плавних, частих і повільних, ледь помітних порухів, обертань тіла і стрибків, вільного просування в просторі і зіткнення з предметами), що супроводжуються поперемінно м'язовим розслабленням і напругою. Таке чергування рухів гармонізує психічну діяльність мозку. При цьому впорядковується психічна і рухова активність дитини, поліпшується настрій, скидається інертність самопочуття.

Ще одним засобом є ігрова терапія.

– ігрова терапія – метод психотерапевтичного впливу на дітей і дорослих з використанням гри. У сучасній психокорекції гра використовується в груповій психотерапії і соціально-психологічних тренінгах

у вигляді спеціальних вправ, завдань на невербальні комунікації, розігруванні різних ситуацій і ін. Гра коригує придушені негативні емоції, страхи, невпевненість у собі, розширює здібності дітей до спілкування, збільшує діапазон доступних дитині дій з предметами. Одним з механізмів впливу гри є формування здатності дитини до довільної регуляції діяльності на основі підпорядкування своєї поведінки системі правил, що регулюють виконання ролі, а також правил поведінки в ігровій кімнаті [2, с. 59].

Метод лялькотерапії базується на процесах ідентифікації дитини з улюбленим героєм, він базується на трьох основних поняттях: «гра» - «лялька» - «ляльковий театр». Гра для дитини є тим, чим є для дорослого мовлення. Це засіб для вираження почуття, дослідження взаємин і самореалізації. Дитяча гра наповнена смислом і важлива для дитини, оскільки через гру стають доступними ті області, де їй важко знайти слова. Діти можуть використовувати іграшки для того, щоб сказати, зробити те, що їм незручно зробити, і виразити почуття, які можуть викликати несхвалення в оточуючих. Таким чином, світ дитини – це світ дії і реальності, а лялькотерапія, не травмуючи дитину, дає можливість увійти в цей світ і поєднати власні інтереси дитини з корекційними завданнями педагога [15, С. 5].

Лялькотерапія використовує елементи музики, танцю, образотворчого мистецтва. Дітям надається можливість намалювати свою ляльку-образ, одягнути її на своєму малюнку так, як цього хоче дитина. Це зближує дитину з лялькою. Слід зазначити, що дуже часто діти соромляться співати або танцювати. А коли дитина бере ляльку-рукавичку, одягає її на свою руку, вставляє пальці в м'які руки рукавички-ляльки, яка за розміром така ж, як рука дитини, то вже співає або танцює не дитина, а лялька, а дитина нібито ховається за ляльку. Слід особливо підкреслити, що за допомогою театральної ляльки у дітей з певними проблемами у розвитку формується соціальна стійкість.

На сучасному етапі є декілька підходів до з'ясування технологій лялькотерапії. Так, досліджуючи цей психолого-педагогічний феномен у

роботі з дітьми, які мають порушення поведінки, страхи, труднощі у розвитку комунікативної сфери тощо. О. А. Медведєва пропонує такий алгоритм організації й проведення лялькотерапії: робота проводиться з використанням улюбленої ляльки дитини; у ході «режисерської гри» розігрується історія, яка пов'язана з травмуючою для дитини ситуацією; досягається максимальне переживання дитиною ігрової ситуації через співчуття герою-ляльці та ідентифікацію з ним; сюжет може будуватися по «висхідній» з метою створення дедалі більшої емоційної напруги та обов'язково закінчуватися позитивно, бурхливою емоційною реакцією (сміх, плач) та зняттям напруги; після завершення спектаклю дитина повинна відчувати полегшення [16, с. 160].

Таким чином, технологія, запропонована О. А. Медведєвою, полягає у посиленні емоційної напруги, яку постійно відчуває дитина, до такого ступеня, щоб вона могла перейти в нову форму – ослаблення, катарсис.

Лялькотерапія, запропонована Т. Д. Зінкевич-Євстігнєєвою, має такі етапи роботи: виготовлення ляльки, «оживлення» та знайомство з лялькою, використання ляльки у казкових сюжетах.

Особливого значення набуває процес виготовлення ляльки. Він дає змогу об'єднати дитину у співпраці з дорослими (батьками). Цю методику відносять до проєктивних діагностичних, оскільки, створюючи власну ляльку (за власним бажанням та задумом), дитина часто відображає в ній себе, свої проблеми. Іноді така лялька візуально буває схожою на свого творця. Що підтверджує проєктивний характер зазначеної методики. У спільній роботі дитини та батьків над створенням ляльки основна ідея-проєкт має належати самій дитині. Дорослий стимулює дитячу фантазію (емоційна підтримка, похвала, обговорення питань вибору матеріалів та техніки виготовлення тощо) та допомагає на технічному рівні реалізувати дитячий задум. Досвід роботи показує, що ця спільна діяльність має виховний характер, допомагає краще пізнати дорослому й дитині один одного, отримати реальний досвід об'єднання у спільній справі, провести весело та цікаво вільний час у сімейному колі.

Найбільш зручним у даній роботі є виготовлення ляльок-маріонеток. Така лялька є ефективним засобом самовираження для аутичних, сором'язливих дітей. Її виготовлення дає змогу розвивати: дрібну моторику руки («мануальний інтелект»), фантазію та образне мислення, вміння малими засобами виражати характер, здатність тонко відчувати інших та те, що відбувається навколо, здатність до концентрації уваги, зв'язок «дитина – фахівець – батьки».

Для дітей з особливими потребами, у яких спостерігається незграбність, емоційна незрілість, низький рівень наслідування педагогам рекомендується використання таких іграшок: в'язані пальчикові; ляльки-рукавички (на «спині» рукавички є тримач, який фіксує руку); «Я-лялька» (розмір іграшки дорівнює росту дитини, вона створює дитині при грі повний психологічний захист) [17, с. 247].

Серед найважливіших психолого-педагогічних можливостей лялькотерапії слід виділити такі: розвиток мовлення дитини; вплив на емоційну та психомоторну активність, розвиток комунікативних якостей, розвиток просторового орієнтування, зміцнення зв'язку між дитиною і батьками.

Наступним не менш вагомим засобом впливу на емоційний розвиток дошкільників постає казкотерапія. Казка – це один з перших видів художньої творчості, з яким знайомиться дитина. Напевно, немає жодного малюка, який був би байдужий до казки. Та й дорослі із задоволенням занурюються в її чудодійний і чаруючий світ. Будь-яка казка, навіть найпростіша, несе в собі певний досвід поколінь, мудрість предків, глибинний сенс і розвиваючий потенціал. Казка не тільки допомагає дитині поглянути на складні взаємини, поведінку, вчинки казкових героїв з боку, але і зробити на підставі цього правильні оцінки і висновки і, що найголовніше, реалізувати їх у повсякденному житті. В даний час казка стала все частіше використовуватися як терапевтичний засіб, який покликаний вирішувати ряд різнобічних завдань: збагачення внутрішнього світу дитини, визначення моделі поведінки і

знаходження виходу з проблемної ситуації, корекція психічної і емоційно-вольової сфери, розвиток мови і т. д. [11, с. 35].

Казкотерапія для дошкільнят – сучасний засіб, широко використовується дитячими психологами та педагогами. Обігрування ситуацій з улюбленими героями казок дозволяє досягти позитивних результатів в області розвитку і виховання малюка.

Казкотерапія добре долає у дітей високий рівень тривожності, різноманітні страхи, агресивність, адаптує до різних дитячих колективів. Казкотерапію можна використовувати у роботі з агресивними дітьми, невпевненими, сором'язливими, брехливими, а також у випадках різного роду психосоматичних захворювань. Процес казкотерапії дозволяє дитині усвідомити та проаналізувати свої проблеми, побачити шляхи їх вирішення.

Суть методу казкотерапії полягає в тому, що казка доступно пояснює, що добре, а що погано. На прикладі позитивних персонажів дитина вчиться бути хорошою, а негативні герої казок викликають у неї лише негативну реакцію. Негативний герой завжди залишається покараним, а доброму дістається красуня-принцеса й півцарства на додаток.

Терапевтична казка відрізняється від звичайної тим, що її вигадують спеціально з урахуванням особливостей дитини. Тобто її головний герой схожий на дитину, він переживає ті ж проблеми й емоції. Він бореться, наприклад, з темрявою, й за його вчинками дитина може бачити, що це насправді не так уже й страшно. Або, навпаки, героя казки доля карає за те, що він не мисє руки або не слухається батьків.

Головне завдання казок: через казкові події показати герою ситуацію з іншого боку, запропонувати альтернативні моделі поведінки.

Казка використовується батьками, вчителями, психологами для підготовки дитини до школи, організації її входження у простір шкільного життя. Казкотерапія дозволяє опанувати позитивними моделями поведінки, знизити негативні емоції, рівень тривожності. Спілкування дітей із казкою

допомагає їм впоратися зі своїми негативними станами, невпевненістю, лінню, небажанням пізнавати нове тощо.

Казкотерапія може бути використана по відношенню до будь-якої дитини дошкільного віку з нормальним розвитком. Цей метод може також використовуватися для роботи з дітьми, що мають поведінкові порушення, особливо в психофізичному та емоційно-вольовому розвитку, з дітьми з порушенням слуху, зору, інтелекту, мови, розладами аутистичного спектру і т. д. Вона не тільки виховує в дитині моральні цінності, правильний світогляд, вчить його позиціонувати себе в навколишньому світі, але і дає масу позитивних емоцій, що захищає його від стресів і дає можливість більш раціонально розвиватися.

Про вплив казок і міфів на несвідоме людини наголошували такі великі психологи та філософи, як Е. Берн, З. Фрейд, Е. Фромм, К. Юнг. На їхню думку, казки допомагають розвинути в дитині чуйність, доброту, роблять контрольованим і цілеспрямованим емоційно-вольовий розвиток дитини. Р. Ткач у своїй праці «Казкотерапія дитячих проблем» структурує казки за окремо взятими дитячими проблемами: казки для дітей, які відчувають страхи темряви, страх перед медичним кабінетом; казки для гіперактивних дітей; казки для агресивних дітей; казки для дітей, які страждають розладом поведінки з фізичними проявами: проблеми з їжею, проблеми із сечовим міхуром тощо; казки для дітей, які зіткнулися з проблемами сімейних відносин; казки для дітей у разі втрати значущих людей або улюблених тварин [18, с. 22]. За визначенням Т. Зінкевич-Євстигнеєвої, у казкотерапії використовуються різноманітні жанри: притчі, байки, легенди, билини, саги, міфи, казки, анекдоти. Знаходять застосування і сучасні жанри: детективи, любовні романи, фентезі та ін. Кожному клієнтові підбирається відповідний його інтересам жанр. Кожна з цих казок має свій вплив, свою функцію.

На сьогодні відомі такі функції казок:

– тексти казок викликають емоційний резонанс як у дітей, так і в дорослих;

– концепція казкотерапії заснована на ідеї цінності метафори як носія інформації: про життєво важливі явища, про життєві цінності, про постановку цілей, про внутрішній світ автора (в разі авторської казки);

– у казці в символічній формі міститься інформація про те: як влаштований цей світ, хто його створив; що відбувається з людиною в різні періоди його життя; які труднощі перешкоди можна зустріти в житті і як з ними справлятися; якими цінностями керуватися в житті; як будувати стосунки з батьками і дітьми; як прощати.

Типологія казок за Т.Зінкевич-Євстигнєєвою:

1) художні казки. Саме такі історії і прийнято називати казками, міфами, притчами. У художніх казках є дидактичний, психокорекційний і психотерапевтичний аспекти;

2) народні казки. Стародавній свідомості було властиво знаходити персоналії людських почуттів і стосунків: любові, горя, страждання та ін. Це явище ми також використовуємо в психолого-педагогічній практиці сьогодні;

3) авторські художні казки. Щоб допомогти пацієнту усвідомити свої внутрішні переживання, бажано обрати для роботи з ним авторську казку, незважаючи на велику кількість особистісних проєкцій;

4) дидактичні казки. У формі дидактичних казок подаються навчальні завдання. У цих історіях рішення прикладу – це проходження випробування, низка вирішених прикладів приводить героя до успіху;

5) психокорекційні казки створюються не просто так, тож щоб казка або історія набула чинності і надала допомогу, необхідно дотримуватися певних правил її створення:

– казка має бути в чомусь ідентичною проблемі дитини, але ні в якому разі не мати з нею прямої схожості;

– казка повинна пропонувати текст досвіду, використовуючи який дитина може зробити новий вибір при вирішенні своєї проблеми. Тут має допомогти психолог;

– казковий сюжет повинен розгортатися в певній послідовності.

Для створення психокорекційної казки психологу можна використовувати такий алгоритм:

- підібрати героя, близького дитині за статтю, віком, характером;
- описати життя героя у казковій країні так, щоб дитина знайшла схожість зі своїм життям;
- помістити героя в проблемну ситуацію, схожу на реальну ситуацію дитини, і приписати герою всі переживання дитини.
- пошук героєм казки виходу з проблемної ситуації, що створилася; – усвідомлення героєм казки своєї неправильної поведінки і становлення на шлях змін [19, С. 8].

В системі роботи казкотерапії виділені три етапи роботи з дошкільнятами:

I етап – пізнавально-ефективна орієнтування, спрямована на осмислення сюжету казки, сприйняття музичних композицій, виразне інтонування і виконання казкового образу. (Метод – словесна режисерська гра).

II етап – словесне коментування емоційно-афективних ситуацій. Діти вчать керувати своїми поведінковими реакціями за допомогою словесних описів тембру, динаміки, виразних рухів і ритмічного малюнка. (Метод – словесне коментування).

III етап – вираз замісної потреби, що сприяє приведенню в рівновагу емоційного поведінки і виразного слова. (Метод – спільна імпровізація, в якій дорослий пропонує розіграти окремі епізоди казки, при цьому головними героями стають самі діти.) Діти стараються внести нові елементи в казку і при цьому зберегти сюжетну лінію.

Використання казкотерапії в навчанні дітей розвиває:

- активність – від потреби в емоційній розрядці до самовираження в мовному дії;
- самостійність – від орієнтації в засобах виразності, проблемних ситуаціях казки, до пошуку адекватних способів самовираження в мові та рух;

- творчість - від наслідування дорослому в дії виразному слові до спільного складання словесних описів;

- емоційність - від сприйняття образів казки до адекватного втілення власного досвіду в дії, ритмі і слові;

- довільність - від переживання емоційних станів казкових героїв, розуміння образних виразів до оцінки власних усних повідомлень і емоційних вчинків;

- зв'язне мовлення - від продовження фраз дорослого до міркувань про музичні композиції, пантомимических етюдах, казкових образах.

Щодо цього хотілося б сказати, що найглибші і таємничі слова заховані в казках. Вони виникають з посвисту вітру, шелесту листя, скрипу коліс по дорозі, а також з дитячих питань, на які треба знайти відповідь. Форми роботи з казкою також багатобарвні і різноманітні як саме життя. Абсолютно все, що нас оточує, може бути описано мовою казок. Якщо педагоги і батьки зможуть правильно використовувати можливості казкотерапії, то нададуть своїм дітям неоціненну допомогу. Казки показують, що безвихідних ситуацій не буває, вихід завжди є – треба тільки його пошукати. А ще, походи в «казковий» світ розвинуть уяву дитини, навчать вільно, не боячись небезпек, імпровізувати, дадуть йому чудове вміння використовувати для вирішення проблем чарівну силу творчості.

Наступним засобом розвитку емоційного інтелекту є музикотерапія. Особливо, у системі корекційної допомоги дітям музикотерапія посідає важливе місце. Як варіативна складова змісту освіти може слугувати методом, який використовує музику як засіб мобілізації інтелектуальних, емоційних, рухових, мовленнєвих та інших функціональних можливостей організму дитини з психофізичними порушеннями. Термін «музикотерапія» грецько-латинського походження. В перекладі означає «зцілення музикою». Водночас у науковій літературі є багато визначень цього поняття:

- допоміжний засіб психотерапії;
- системне використання музики в лікуванні дітей;

- засіб реабілітації, профілактики, підвищення резервних можливостей організму людини;

- засіб оптимізації творчої та педагогічно-виховної роботи;

- найновіша психотехніка, що здатна забезпечити ефективне функціонування людини в суспільстві, гармонізувати її життя.

Отже, музикотерапія (музична терапія) – це контрольоване використання музики для гармонізації внутрішнього світу людини. Вона сприяє покращенню або збереженню здоров'я, впливає на фізичний, емоційний, інтелектуальний, соціальний, естетичний і духовний стан. З метою активізації емоційних процесів, подолання соціально-комунікативних порушень поведінки, регуляції психофізіологічних напружень, формування здатності до естетичних переживань, насолоди тощо, музикотерапія слугує засобом корекції, лікування та реабілітації.

Необхідно створити простір, в якому діти вчаться володіти основними рухами відповідно до звучання музики, розвивати у них слухові відчуття, виховувати культуру поведінки. Музика позитивно впливає на вегетативну нервову систему дитини, є стимулятором мисленневих процесів і стабілізатором комунікативних взаємин між дорослими та дітьми.

Музична терапія спрямована на реалізацію наступних завдань:

- формування у дітей здатності емоційно сприймати музику;

- формування інтересу до музично-практичної діяльності;

- формування елементарних знань та уявлень про музичне мистецтво,

ознайомлення з його роллю у житті людей [20, С. 9].

Зміст занять з музикотерапії полягає в єдності таких позицій, як збагачення досвіду емоційно-особистісного ставлення до дійсності та збільшення багажу музичних вражень. При цьому дуже важливо виховувати у дітей культуру слухання та бажання займатися художньою та музично-практичною діяльністю для досягнення власної самостійності, незалежності у своїх уподобаннях, а головне, здатності через музику любити і сприймати себе та світ таким, яким він є. Заняття з музикотерапії здатні сприяти загальному

розвитку особистості дитини. Емоційна чуйність і розвинений музичний слух дозволяють дітям в доступній для них формі відгукнутися на добрі почуття та вчинки, допомагають активізувати пізнавальну діяльність, постійно вдосконалюючи рух до загального оздоровлення всього організму в цілому. Особливих застережень для використання музикотерапії немає. Варто проводити заняття з музикотерапії в приміщенні, де діти почувають себе комфортно і затишно, обладнаних необхідними наочними засобами і технічною апаратурою.

Таким чином, підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що музикотерапія є позитивним чинником становлення й розвитку гармонійної особистості через вплив на: емоційно-почуттєву сферу; інтелектуальні здібності; психотерапевтичний і фізіологічний стан тощо.

Підсилити ефект музикотерапії можна за допомогою ароматерапії, дихальних і рухових вправ, залучення живопису, поезії, танцю, кольоротерапії. Вільне малювання під певну музику допомагає виразити почуття через малюнок, танець – рухами, аромати трав допоможуть оздоровитись, а поетичне і колірне сприйняття набагато підсилить вплив музики на психофізіологічний стан дитини. Дуже важливо, щоб музичний твір подобався учням, сприймався ними, тільки в цьому випадку музикотерапія «запрацює» і принесе позитивні результати [27, с. 68].

Наступний метод – кольоротерапія. Вона є одним з прадавніх методів лікування. Вона базується, в основному, на цілющій дії сонячного світла, яке застосовувалося багатьма древніми культурами для полегшення різних нездужань. Пізніше виявилось, що окремі кольори володіють специфічним впливом. Те, як сильно кольори впливають на стан людини, люди помітили не 100 і не 200 років тому. Стародавні вчені використовували кольори та їх відтінки так грамотно, що сьогодні нам залишається тільки дивуватися.

Умовно можна виділити три рівні використання кольоротерапії у роботі з дітьми молодшого шкільного віку:

– організаційні можливості кольору (система освітлення та кольорове оформлення інтер'єру приміщення).

– педагогічні та діагностичні можливості кольору (діагностика психічних станів, навчання, розвиток, виховання дітей,).

– реабілітаційні можливості кольору (оздоровлення, лікування, психологічний колорит). Нервова система здорової дитини потребує позитивного енергетичного впливу, яскравих кольорів і світлих їх відтінків навколо себе.

Кольоротерапія для дітей передбачає в першу чергу визначення їх улюбленого кольору, а потім наповнення цим кольором якомога більшого простору, яке його оточує. І які кольори зазвичай вибирають діти? Вони вибирають яскраві, насичені кольори – червоний, жовтий, зелений. Це свідчить про те, що діти нормально розвиваються, їм цікаво все нове, яскраве, вони динамічні і допитливі. А ось улюблений білий або чорний кольори можуть сказати, що дитина замкнута і обере за краще самотність. Кольоротерапія якраз і спрямована на те, щоб повернути дитину в щасливий яскравий світ дитинства і радості. Діти дуже сприйнятливі і вразливі, вони вимагають до себе особливо дбайливого ставлення, тому в групі намагаємося створити максимально комфортну обстановку, в першу чергу це стосується інтер'єру групи, де дитина проводить досить багато часу. У прямому сенсі слідуємо прислів'ю: «Вдома і стіни допомагають». Перевага віддається теплій колірній гамі в приміщенні групи. Діти в дитячому саду постійно відчувають на собі вплив замкнутого простору, тому зонування приміщення проходить ще й за допомогою кольору. У спальні – заспокійливий і розслабляючий ніжно-рожевий колір, в груповій кімнаті – бежеві кольори на тлі світло-зелених стін і ніжний зелено-бежевий колір штор на вікнах створює атмосферу затишку і тепла, в роздягальні, де потрібна активність дітей – яскраві шафки і кольорові панно. Крім цього, дітей в групі оточує різноманітний яскравий і барвистий дидактичний матеріал, до якого діти мають вільний доступ і можуть самостійно його використовувати [21].

Кольоротерапія володіє виключно широкими можливостями. Як показує особистий досвід роботи з дітьми, вирішуються також такі завдання як творча самореалізація, усвідомлення себе як особистості, значно поліпшується процес взаємодії з навколишнім світом.

На даний час зростає інтерес до арт-терапії як універсального методу вільного самовираження дитини та гармонізації тих сторін особистості, для вираження яких немає адекватних вербальних засобів. Діти активно пізнають багатство навколишнього світу і намагаються відобразити його в своїй природній діяльності – іграх, малюнках, казках.

Під арт-терапією розуміють візуальні види мистецтва (живопис, малюнок, ліплення, грим, боді-арт, мозаїки, різного виду інсталяції з предметів, колажі, ляльки, тобто, все те, що можна побачити). Загалом арт-терапія – це зцілення за допомогою будь-якої творчості. Вона має «лікувальну мету», спрямовану на корекцію різноманітних порушень та відхилень особистісного розвитку людини, проте коли мова йде про арт-терапію з дітьми дошкільного віку, мета арт-методів більш сконцентрована на профілактичному та навчальному ефекті [10].

Арт-терапія забезпечує позитивний ефект завдяки можливостям, що зцілюють, саме художню творчість, що дозволяє виразити і знову пережити внутрішні конфлікти. Самореалізація особистості дитини через почуття та емоції відбувається більш продуктивно в усіх сферах життєдіяльності і тому збагачення дитини досвідом емоційних відносин до навколишнього світу є найважливішим аспектом духовного розвитку дитини – її духовного здоров'я.

У науково-педагогічному розумінні арт-терапія – це турбота про емоційний стан і психо-логічне здоров'я дитини. Методи арт-терапії допомагають виявити творчий потенціал кожної дитини та знайти ресурс для подальшого розвитку. Разом з тим дитина у більшості випадків має труднощі з вербалізацією власних проблем і переживань. Арт-терапія покликана допомогти дитині подолати свої психологічні проблеми, відновити емоційну рівновагу чи усунути порушення поведінки. Арт-терапія – це використання

засобів мистецтва для передачі почуттів та інших проявів психіки дитини з метою зміни структури її світовідчуття.

Сутність арт-терапії полягає в терапевтичному та корекційному впливі на суб'єкта через мистецтво. Метою таких занять є не зміна та виправлення дитини, не набуття нею спеціальних поведінкових навичок, а надання їй можливості бути самим собою, розкрити потенціал, проявити свої емоції та почуття через мистецтво [22, с.33]. Варто акцентувати увагу на таких основних функціях арт-терапії: компенсаторну, розвиваючу, навчальну. Компенсаторна функція полягає в тому, що домінанта активності особистості переміщається із зони відношень з оточуючим світом, де вона за якихось причин не може досягти успіху, в зону, доступну для її контролю та ефективного впливу.

Механізм впливу розвиваючої функції полягає в тому, що за рахунок удосконалення навичок та частішого використання суб'єкт поширює зону власного контролю та взаємодіє з оточуючими. Ефективність реалізації навчальної функції досягається за рахунок використання вже існуючих навичок, що дає можливість здійснювати гнучкий перехід від умінь дитини до того, що їй необхідно освоїти [23, с.19].

Важливими є показники для застосування арт-терапії в роботі з дітьми є:

- порушення розвитку психоемоційної сфери (емоційна депривація, високий рівень тривожності й агресії, переживання емоційного відторгнення, почуття самотності, складнощі емоційного розвитку, стрес, зниження емоційного тону, лабільність, імпульсивність, страхи та фобії);

- порушення комунікативно-рефлексивних процесів (наявність конфліктних міжособистісних відносин і труднощів у спілкуванні, внутрішньосімейних ситуацій, негативної «Я-концепції», низька та викривлена самооцінка, низький рівень самосприйняття, замкнутість і надмірна сором'язливість);

- психосоматичні розлади в розвитку (у дихальній, серцево-судинній, руховій, вегетативній і центральній нервовій системі) [24, с. 154]. За даними

досліджень Л. Терлецької, терапія мистецтвом дає можливість навчити дитину виражати почуття в соціально допустимій формі; розвинути емпатію та позитивні відчуття; сформувати почуття внутрішнього контролю; сприяти розвитку уваги до почуттів; посилити почуття власної гідності.

За даними досліджень Л. Терлецької, терапія мистецтвом дає можливість навчити дитину виражати почуття в соціально допустимій формі; розвинути емпатію та позитивні відчуття; сформувати почуття внутрішнього контролю; сприяти розвитку уваги до почуттів; посилити почуття власної гідності. Дослідниця зазначає, що через мистецтво діти на практиці отримують позитивне розуміння про себе: «я-успішний», «у мене все добре виходить», «я не такий, як усі, і це – добре», «я можу впоратись із труднощами» тощо. Науковці, конкретизуючи проблеми дітей з порушеннями психофізичного розвитку, зазначають, що арт-терапія є альтернативним засобом пізнання через мистецтво себе і світу, самовираження й налагодження комунікації з оточуючими, розвитку різноманітних сфер (емоційної, вольової, особистісної), стабілізації її внутрішнього світу [25, с. 68]. Учені Е.О. Медведева, І.Ю. Левченко, Л.Н. Комісарова, Т.А. Добровольська доводять, що арт-терапія є засобом вільного самовираження і самопізнання, оскільки має «інсайторієнтований» зміст, передбачає атмосферу довіри, толерантності й уваги до внутрішнього світу; продукти образотворчої діяльності є об'єктивним свідченням психоемоційного стану, що дозволяє використовувати її для ретроспективної, динамічної оцінки перебігу того чи іншого процесу і проведення відповідних досліджень і порівнянь.

У більшості випадків арт-терапевтична робота викликає позитивні емоції, допомагає у подоланні негативних станів — апатію і безініціативність, надає можливість формувати нові поведінкові зразки, сформувати більш активну життєву позицію, оскільки вона покликана мобілізувати весь творчий потенціал, включає внутрішні механізми саморегуляції і «зцілення». Тобто, вона відповідає фундаментальній потребі в самоактуалізації: розкриття

широкого спектру можливостей і ствердження свого індивідуального способу буття [22, с. 90].

Серед арт-методів, що використовуються у діяльності з дошкільниками необхідно назвати такі: робота з манкою, пластиліном, глиною, солоним тістом, аплікація з природних матеріалів, малювання долонями, пальчиками, паличками, робота зі солоним тістом, покидьковим матеріалом, казки, ляльковий театр, інсталяція, колажування, робота з тілом.

Отже, коротко проаналізувавши вищевказані засоби можна сказати, що використання їх на практиці дозволяє розвивати життєвий досвід дитини, додає впевненості в своїх силах. Чим краще вона володіє процесом самовираження, тим повніше відчуває себе неповторною особистістю. З допомогою цих засобів діти вчаться розуміти свій емоційний стан, розвивати почуття емпатії, доброзичливе ставлення до інших дітей і дорослих [12].

Висновки до першого розділу

Отже, аналізуючи емоційну сферу дошкільників можна сказати, що саме розвиток емоційного інтелекту дошкільника є важливим у сучасному виховному процесі. Повноцінне формування емоційної сфери дошкільника не може позитивно реалізовуватися без засобів впливу на неї. Необхідно використовувати спеціально організовані різні види дитячої діяльності як от ігротерапія, арт-терапія, казкотерапія, ляльково-образна вистава та психогімнастика. Вони сприяють корекції і активізації пізнавальних процесів та комунікативної функції дітей; активізації творчих проявів; вилученню чинників тривожності із освітнього середовища; стимуляції рухових функцій; розвитку та корекції сенсорних процесів і сенсорних здібностей; розвитку інтелектуальних здібностей та уваги; розвитку вербальних і невербальних комунікативних навичок тощо; підпорядковують свою поведінку системі правил.

РОЗДІЛ II. АРТ-ТЕРАПІЯ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Психолого-педагогічний вплив арт-терапії на розвиток емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку

Що таке емоційний інтелект? Чому сьогодні до нього такий інтерес? Визначень емоційного інтелекту на сьогодні досить багато. Оскільки в цій області працює багато багато вчених є визначення корифеїв (представників західної школи), є власне бачення концепції емоційного інтелекту російськими та українськими колегами. Є статті і дослідження теоретиків і практиків – тренерів, коучів, психологів. Беззаперечно, що ідея емоційного інтелекту надзвичайно приваблива саме через свою глибинну вірність. Найкраще дозволяє зрозуміти сутність емоційного інтелекту твердження: *Емоційний інтелект дозволяє бути розумним зі своїми почуттями.*

Опануванню емоційним інтелектом допомагає те, що сам емоційний інтелект – це інтелектуальна здатність розбиратися в своїх і чужих почуттях, рахуватися з оточуючими і будувати з ними відносини на основі довіри і співпереживання. А як відомо, здатності і вміння можуть розвиватися через навчання. Про емоційний інтелект можна також сказати – це вміння поєднувати раціональне та емоційне, щоб ефективно рухатись вперед.

Сучасна психологія напрацювала величезну кількість способів та методик, спрямованих на розуміння людиною своїх почуттів, мотивів та реакцій. Деніель Гоулман у своїй книзі «Емоційний інтелект. Чому він може бути важливіший за IQ» говорить про психотерапію взагалі як про спосіб перенавчання емоційних реакцій. Можна сперечатися про переважання одного методу перенавчання емоційних реакцій над іншим, однак така різноманітність точно задовольняє потребу різних людей у різних підходах до власного розвитку [28, с. 42].

Арт-терапія – це вид психотерапії та психологічної корекції, заснований на мистецтві і творчості. У вузькому сенсі слова під арт-терапією зазвичай мається на увазі терапія образотворчим творчістю з метою впливу на психоемоційний стан людини.

Основна мета арт-терапії полягає в гармонізації розвитку особистості через розвиток здатності самовираження і самопізнання. З точки зору психоаналізу, основним механізмом арт-терапії є сублимація. Цінність застосування мистецтва в терапевтичних цілях полягає в тому, що з його допомогою можна на символічному рівні висловити і досліджувати найрізноманітніші почуття: любов, ненависть, образу, злість, страх, радість. Методика арт-терапії базується на переконанні, що внутрішнє «Я» людини відбивається в зорових образах щоразу, коли він малює, пише картину або ліпить скульптуру.

Завдання арт-терапії: вираз емоцій і почуттів, пов'язаних з переживаннями своїх проблем, самого себе; активний пошук нових форм взаємодії зі світом; підтвердження своєї індивідуальності, неповторності і значимості; підвищення адаптивності в постійно мінливому світі (гнучкості).

Ще арт-терапією називають особливу форму психотерапії, психокорекції та розвитку особистості, засновану на творчому самовираженні за допомогою різних видів мистецтва (живопис і малюнок, ліплення, музика, танець, театр). Арт-терапевт допомагає дитині, використовуючи різні художні засоби, досягти ряду цілей – дослідження емоцій та почуттів, врегулювання конфліктів, покращення самоусвідомлення та самооцінки, моделювання позитивного психоемоційного стану, керування власною поведінкою та набуття соціальних навичок [29, с. С. 209].

Особливо корисною є арт-терапія для тих дітей, які мають складнощі із словесним вираженням своїх емоцій та почуттів. Наприклад, діти, які пережили травмуючі події. При цьому вдається обійти «цензуру» свідомості. Мовою символів вихованець встановлює контакт із власним підсвідомим і може виразити дійсно важливі для нього процеси.

Найважливішим механізмом терапевтичного впливу в арт-терапії є відреагування психотравмуючих ситуацій, яке відбувається в експресивній (створення художнього продукту), а не рефлексивній формі. Такий підхід стимулює досягнення катарсису – вивільнення і позбавлення від негативного досвіду. Загалом арт-терапія є інсайт-орієнтованим методом, використовуючи атмосферу довіри, високої толерантності і уваги до внутрішнього світу людини. Вона навчає давати соціально прийнятний вихід агресії та іншим негативним почуттям, та усвідомлювати думки і почуття, які зазвичай пригнічуються. Поступово розвивається здатність до саморегуляції.

Завдяки арт-терапевтичному впливу мобілізується творчий потенціал людини, внутрішні механізми саморегуляції та зцілення, тобто інтеграції отриманого досвіду у внутрішній світ людини. Арт-терапія задовольняє потребу людини в самоактуалізації, а саме розкритті широкого спектру можливостей людини і ствердження нею свого унікального способу буття у цьому світі.

При застосуванні арт-терапевтичних методів дитина через власну художню роботу та діалог з арт-терапевтом знайомиться із власним внутрішнім світом, вербалізує пригнічені або витіснені емоції та почуття. Тобто, набуває самоусвідомленості. Вчиться саморегуляції, вираженню емоцій, встановленню контакту з іншими людьми. Розвиває та зміцнює своє творче начало. Розуміючи себе, вчиться досягати стану внутрішнього спокою та встановлювати контакт з іншими, підтримувати соціальні зв'язки та вирішувати конфліктні ситуації.

В.А. Сухомлинський писав, що «... турбота про здоров'я дитини – це не просто комплекс санітарно-гігієнічних норм і правил ... і не звід вимог до режиму, харчування, духовних сил, і вінцем цієї гармонії є радість творчості» [39. с. 35].

Образотворча творчість пов'язує світ фантазії і реальність. Воно включає в себе елементи того й іншого, дозволяючи створити якийсь синтез, який ні дитина, ні дорослий не можуть створити без допомоги художніх засобів.

Мета арт-терапевтичних занять – не навчити дитину малювати, а допомогти за допомогою малювання впоратися з проблемами, що викликають у нього емоції, які часто він не може вербалізувати, дати вихід творчій енергії. Педагог розвиває дитину одним з доступних і приємних для нього способів зняття емоційної напруги.

Особливості арт-терапії:

1. Мова мистецтва - фарб, ліній, форм і образів – говорить нам про те, що дуже складно виразити за допомогою слів. «Арт-терапія – це область, яка використовує невербальну мову мистецтва для розвитку особистості як засіб, що дає можливість контактувати з глибинними аспектами нашого духовного життя, з внутрішньою реальністю, що складається з наших думок, почуттів, сприйняття і життєвого досвіду». Арт-терапія дозволяє показати свої найпотаємніші емоції, допомогти дитині висловити свій страх; допомогти мамі з татом висловити свої тривоги і любов.
2. Арт-терапія є дуже ефективним форматом для навчання. Вона допомагає побачити нові перспективи в будь-якій ситуації, дає можливість поглянути з боку на ситуацію, що склалася.
3. Спокій і задоволення: ось, що відчуває дитина, коли завершує роботу. Він бачить перед очима своє творіння, яке несе позитивний заряд, і не важливо, що це – малюнок з плям, чудова ваза, смішна лялька, – головне які емоції були вкладені в це творіння.
4. Арт-терапія вселяє надію позбавлення від душевних страждань. Арт-терапія створює відчуття успішності, почуття гордості своїм шедевром. Так, невпевнений у собі дитина розквітає, створивши свою власну ляльку, яка напевно виявиться супергероєм, який буде його захищати. Перетворюючи свій страх в щось радісне, в людини вселяється надія, що і в житті він впорається, і адже дійсно справляється, тому що впевнений в своїх силах.
5. Арт-терапія надає дитині відчуття контакту з іншими людьми. Почуття «бути зрозумілим» є одним з найбільш сильних в арт-терапевтичному процесі.

Яким би самотнім не був дорослий або дитина, емоції які він відчуває універсальні. Творчість дає відчуття єднання з іншими людьми. Так в дитячо-батьківських групах виявляється, що зображуючи печаль або злість і дорослі, і діти використовують одні й ті ж кольори. Яке радісне здивування відчувають діти, розуміючи, що ці емоції відчувають все навколо однаково, а це значить, що можна поділитися своїм смутком і ти будеш зрозумілий і прийнятний. Це основні особливості арт-терапевтичного підходу, але далеко не все [30, с. 16].

Напрямки арт-терапії в цілому відповідають видам мистецтва, а різноманітність практичних технік не обмежена. Це – малюнок на асфальті, восковий малюнок, пальцевий живопис, пластиліновий живопис, штампи, кляксографія, ниткографія, монотипія і ін.

Арт-терапевтичні заняття дозволяють вирішувати такі педагогічні завдання:

- виховні (сприяють співпереживанню, дбайливим взаєминам з однолітками і дорослими);
- корекційні (коригується образ «я», поліпшується самооцінка, налагоджуються способи взаємодії з іншими людьми);
- психотерапевтичні (відчуття психологічного комфорту, радості, успіху);
- діагностичні (дозволяє отримати відомості про розвиток і індивідуальні особливості дитини, дізнатися його інтереси, цінності, виявити проблеми, що підлягають корекції);
- розвиваючі (знаходиться досвід нових форм діяльності, саморегуляція почуттів і поведінки).

Згідно східної мудрості, «картина може висловити те, що не висловить і тисяча слів». Малюнок для дітей є не мистецтвом, а промовою. Це – своєрідне експериментування з художніми символами в якості замісників реальних об'єктів. За допомогою малювання реалізується потреба особистості в самовираженні.

При корекції засобами образотворчого мистецтва також можна використовувати найрізноманітніші прийоми (А. І. Копитін). Це можуть бути:

1. Вправи, які передбачають роботу з різними образотворчими матеріалами і мають на меті загальну активізацію і розвиток сенсомоторної сфери (наприклад, розминаючи шматок глини, зосередити увагу на своїх відчуттях).

2. «Загальні» теми і вправи, що дозволяють вивчати проблеми дітей і висловлювати найрізноманітніші переживання (малюнки на вільну тему або на задану значиму тему – «добро і зло», «страх» та ін.).

3. Теми, пов'язані зі сприйняттям себе, що дозволяють вивчати систему відносин дітей і позитивно впливати на її зміни (намалювати або виліпити автопортрет; зобразити, яким тебе бачать один і недруг; намалювати свій герб, що відображає характерні властивості особистості і т. П.).

4. Вправи і теми, що дозволяють вивчити відносини в родині дитини з метою виявлення причин порушень поведінки та їх подальшої корекції (за допомогою пісочниці і різних фігурок скомпонувати якусь побутову сцену; зобразити членів сім'ї у вигляді тварин або предметів).

5. Работа в парах, спрямована на розвиток комунікативних можливостей дошкільнят («каракулі Віннікота» – один учасник малює каракулі і передає іншому, щоб той створив образ; один учасник починає малюнок на вільну або задану тему, а інший закінчує; потім результати спільної роботи обговорюються).

6. Спільне групове малювання, також спрямоване на розвиток соціальних навичок («груповий колаж» – на великому аркуші паперу малюють одночасно або по черзі на ту чи іншу тему: «життя в групі», «похід», «день народження», «світ навколо нас").

7. Групові образотворчі гри («дивна тварина» – одна дитина малює голову тварини, загинає лист і передає наступному учаснику; той малює тулуб, загинає лист і передає далі; в кінці кожен намагається розповісти від

першої особи про будь-якої частини фігури, яку він не малював; аналогічно зображується і людина).

8. Образотворча робота на основі спрямованої візуалізації (уявлення якогось зорового образу) або матеріалу сновидінь (діти за допомогою арт-терапевта викликають у себе образ на якусь тему, наприклад подорож на килимі-літаку або образ з сну, і зображують найбільш яскраві враження, які потім обговорюються).

9. Техніки, що поєднують образотворчу діяльність з іншими формами творчого самовираження (передача вражень від музики за допомогою малювання в процесі її прослуховування «Музичний пейзаж», «Заметіль»; зображення образів, що викликаються звучанням власного імені, відчуттями від своїх танців під музику, зображення в малюнку або скульптурі якихось своїх якостей у вигляді окремих персонажів і розігрування діалогів між ними, відображення в малюнку вражень від поетичних творів і т. д.).

10. Вправи, що допомагають при вирішенні конфліктних ситуацій або такі, що служать для профілактики конфліктної поведінки в сім'ї (зображення конфлікту в конкретному або метафоричному вигляді з подальшим обговоренням; створення композицій на тему «шторм», «вибух»; великомасштабна робота з використанням малярних кистей, губки і пр. для «випускання пари»; малювання історій виникнення конфліктів в підгрупах по 2 - 5 осіб з подальшою передачею малюнків іншій підгрупі, яка намагається визначити зміст малюнка, ролі окремих учасників і їх точки зору) [31, с. 62].

Що потрібно, щоб терапія вдалася?

1. Відкрита участь і підтримка педагога, але не керівництво і втручання.
2. Спеціальні певні години. Необхідно, щоб педагог не був обмежений в часі, і у малюка була можливість займатися стільки, скільки буде потрібно. Починати заняття з умовою, що через півгодини потрібно буде їсти або спати, не варто.

3. Підготовлений простір. Необхідно, щоб місце для роботи було спеціально підготовлено. Якщо це малювання, то підлога застелена

клейонкою, малюк одягнений в одяг, який не шкода бруднити, а всі цінні предмети захищені подалі.

4.Ваша віра в те, що все це допоможе впоратися з труднощами. Самі діти в це вірять, і це дійсно працює. Варто повчитися цьому у Ваших дітей.

Умови підбору технік і прийомів створення зображень.

Малююнкові сесії з дошкільнятами не повинні обмежуватися стандартним набором образотворчих засобів (папір, пензлі, фарби) і традиційними способами їх використання. Дитина більш охоче включається в процес, відмінний від того, до чого він звик. Перерахуємо умови підбору технік і прийомів створення зображень, від яких залежить успішність арт-терапевтичного процесу з дітьми.

Умова 1. Техніки та прийоми повинні підбиратися за принципом простоти і ефектності.

Дитина не повинна відчувати труднощі при створенні зображення за допомогою пропонованої техніки. Будь-які зусилля в ході роботи повинні бути цікаві, оригінальні, приємні дитині. Стикаючись з труднощами, нехай навіть уявними, діти реагують звичним для них чином. Як правило, доводиться мати справу з дітьми, які на перешкоди реагують як на різні форми захисту. Наявність труднощів будь-якого плану – навчальних, комунікативних, емоційних, сімейних, перед якими дитина відчуває себе слабкою і незахищеною, колись спровокувало появу проблем. Арт-терапія передбачає створення безпечних умов, що сприяють самовираженню і спонтанної активності, викликає нові способи активності і допомагає їх закріпити.

Умова 2. Цікавими і привабливими повинні бути і процес створення зображення, результат.

Обидві складові в однаковій мірі цінні для дитини, і це відповідає природі дитячого малювання, є його особливістю. Образотворча техніка не суперечить потребам і можливостям дитячого віку, якщо володіє зазначеною

рисую. Створювати зображення в цій техніці буде для дитини так само природно, як малювати [32, с. 33].

Умова 3. Образотворчі техніки і способи повинні бути нетрадиційними.

По-перше, нові образотворчі способи мотивують діяльність, направляють і утримують увагу. По-друге, має значення отримання дитиною незвичайного досвіду. Раз досвід незвичайний, то при його надбанні знижується контроль свідомості, слабшають механізми захисту. У такому зображенні присутньо більше свободи самовираження, а значить, неусвідомленої інформації. Маленькі діти з задоволенням включаються в створення зображень незвичайним способом, наприклад, за допомогою сухого листа або ниток.

Арсенал способів створення зображень широкий: акватуш, малювання сипучими продуктами або засушеними листям, малювання пальцями і долонями, пульверизатором і т.д. Трохи фантазії, і на піску, приклеєному до паперу, розквітнуть квіти, в повітря злетить феєрверк з дрібних папірців, плями перетворяться в метеликів, плями фарби – в небачених тварин. Дітлахи відчують свій успіх, адже вони зможуть перемогти злих чудовиськ, спалити свої страхи, помирити іграшки.

Прийоми роботи: образотворчі техніки.

Мазання.

В буквальному розумінні «мазати» – значить «бруднити, забруднювати». У нашому випадку, в умовах арт-сесії, мова йде про спонтанні малюнки дошкільнят, виконані в абстрактній манері, що мають схожість з малюнками дозрбразжувального періоду. Визначення «мазання» вибрано в зв'язку з неструктурованістю зображень, відсутністю сюжету, поєднанням абстрактних форм і колірних плям. Крім зовнішньої подібності зображень, є схожість в способі їх створення: ритмічності руху руки, композиційної випадковості мазків і штрихів, розмазування і розбризкування фарби, нанесенні безлічі шарів і змішуванні кольорів. Найбільш насиченими за втіленням і емоційно яскравими є гуашеві або акварельні зображення. Фарби ініціюють

спонтанність, допомагають більш відкрито проявляти різноманітні емоції, досліджувати власні переживання. Їх можна втілити в привабливу для дітей форму: вони можуть замазувати фарбою вхід до печери; бризками, плямами, різноманітними лініями створювати міста, явища природи, казкових істот; зафарбовувати кольоровою крейдою власний силует, намальований на підлозі. Мазання за зовнішнім виглядом часом виглядають як деструктивні дії з фарбами, крейдою. Однак ігрова оболонка відвертає увагу від які недоречні в звичайному житті вчинків, дозволяє дитині без побоювань задовольнити деструктивні потяги. Діти не малюють в тому розумінні, до якого вони звикли за роки навчання. У мазанні немає категорій «правильно-неправильно», «добре-погано», немає ідеалів. Відсутність критеріїв оцінки «забруднення» виключає і саму оцінку. Хоча є діти, які не можуть обійтися без оцінок, зовнішніх або внутрішніх, а тому висувають для себе та інших власні критерії. Наприклад, привабливість колірної гами або акуратність. У цих випадках нав'язування оцінки усувається дорослим, в результаті йдуть напруга, невизначеність, страх, сумніви. Нестандартність процесу призводить дітей до власних маленьких відкриттів. Як ми вже відзначали, часто в ході цього прийому діти відмовляються від пензликів, губок і починають малювати пальцями і долонями. Новизна, незвичайність, і в той же час, природність, спорідненість дитячої природи сприяють тому, що дитина «забуває» про соціальні заборони і табу. Мазання можуть проходити не тільки у вигляді безпосереднього розфарбовування, розмазування і т.д., вони можуть стати частиною образотворчих технік (наприклад, монотипії, яка буде описана нижче, або акватуші). Остання техніка – акватушь – проста, незвичайна і близька дитячим іграм з водою. Першим шаром на аркуш паперу великими мазками наноситься гуашевий малюнок. Після його підсихання другим шаром весь лист покривається чорною тушшю (остання сохне швидко, якщо її шар не занадто товстий). Потім малюнок опускається в воду. У воді гуаш майже змивається, а туш - лише частково. В результаті на чорному тлі залишається тонований малюнок з розмитими контурами. Весь процес, кожен його етап

утримує інтерес творців. За допомогою акватуші діти з дефіцитом уваги набувають можливість отримати радість від поетапної діяльності з результатом, а ті, що відчувають негативізм отримують спонукальний мотив для включення в творчу діяльність [33, С. 8].

Результат мазання може мати вельми привабливий вигляд, або навпаки, являти собою буру безформну пляму. Іноді дитина замазує фарбою всю поверхню листа, ретельно зафарбовуючи прогалини і всі щілини. При цьому папір під силою натиску може витиратися або навіть протиратися до дірок. Не можна сказати, що дитина діє спонтанно, так як він націлено досягає результату – абсолютно зафарбованої або деформованої поверхні. Часом в процесі мазання дитина наливає з банки для полоскання кистей або вичавлює з губки воду на поверхню листа, скла. Вода так само, як і фарби, служить матеріалом для мазання. Часто трапляється, що виникло на аркуші зображення, яке можна назвати дійсно гарним, цікавим, експресивним, замазується зверху потворними, що руйнують зримий образ плямами. Результат створення зримого образу для автора має суб'єктивну оцінку, і вона може не збігатися з оцінкою інших. Часом, починаючи малювати яскравими фарбами, дитина переходить на темні кольори, або змішує зібрані на аркуші фарби в одну буру пляму. Прагнення до задоволення від контакту з водою і брудом природним чином розкривається, коли дитина відчуває психологічну безпеку і розслабляється.

Робота на одному аркуші в парі або всією групою додає виразності результату, а також збагачує взаємодію дітей.

Штрихування, каракулі

Штрихування – це графіка. Зображення створюється без фарб, за допомогою олівців та крейди. Під штрихуванням і карлючками в нашому випадку розуміється хаотичне або ритмічне нанесення тонких ліній на поверхню паперу, статі, стіни, мольберта та ін.

Лінії можуть виглядати нерозбірливими, недбалими, невмілими, або, навпаки, вивіреними і точними. З окремих каракулей може скластися образ, або поєднання постане в абстрактній манері.

Штрихування і каракулі можуть мати різне втілення:

- заповнення простору (тонування, створення фону, зафарбовування штрихами виділеної поверхні);

- малювання окремих ліній або їх поєднань (передача «характеру» і взаємин ліній, наприклад, сумної, зляканої лінії; так само з'являються хвилі, промені сонця, вітер, язика вогню, вибухи, перешкоди);

- зображення об'єктів і символів в ритмічній манері [34, с. 19].

Графічні лінії можуть бути прямими, вигнутими, ламаними, закругленими, спиралевидними, мати вигляд галочок, пунктиру. Черкати можна, використовуючи техніку «фроттаж», коли заштриховується поверхня листа, під яку підкладений плоский предмет або заготовлений силует. Напевно кожен пробував так «проявити» монетку!

Штрихування і каракулі допомагають розворушити дитину, дають відчутти натиск олівця або крейди, знімають напругу перед малюванням. Штрихування прості у виконанні, займають нетривалий час, тому доречні в якості початку арт-заняття. Штрихування і мазання відбуваються в певному ритмі, який благотворно впливає на емоційну сферу дитини. У кожної дитини він свій, що диктується психофізіологічними ритмами організму. Ритм присутній у всіх життєвих циклах, в тому числі в режимі дня, чергуванні напруження і розслаблення, праці і відпочинку і т.д. Ритм створює настрій на активність, тонізує дитину.

Відома всім працівникам дитячих садків «кляксографія». Лист згинається навпіл, і знову розкладається на столі. З одного боку від вигину наносяться плями фарби (хаотично або у вигляді конкретного зображення). Можна нанести фарбу безпосередньо біля лінії згину, або в іншій частині половини листа – від цього буде залежати, зіллються оригінал і майбутній

відбиток в одне ціле або між ними буде відстань, як між двома різними зображеннями. Потім лист знову згинається і щільно протискається долонею. Фарба симетрично «друкується» на іншій половині аркуша. Складений лист розкривається, і перед очима з'являється шедевр!

Красиві незвичайні відбитки виходять за допомогою ниток. Якщо нитку (довжиною сантиметрів 30-40) опустити в фарбу, потім викласти на аркуші на власний розсуд, залишивши поза листа лише кінчик, а потім накрити зверху іншим листом, і придавивши його рукою, витягнути нитку з простору між листами, то з обох сторін до пофарбованої нитки поверхні залишаться незвичайні відбитки!

Можна отримувати різні відбитки:

- якщо прогладити верхній лист з різним натиском;
- якщо на оригінал наносити багато / мало фарби;
- якщо, наклавши лист на оригінал, злегка / сильно зрушити його.

Отримані результати дають багатий матеріал для дитячих фантазій.

Часто буває, що, прогладжуючи верхній лист, дитина залишає на його тильній стороні сліди забруднених фарбою рук. Ці випадкові візерунки можуть залучити дитину не менше, а то й значно більше, ніж сам відбиток. І подальша активність розгорнеться саме тут – пальці будуть цілеспрямовано фарбуватися, а фарба витиратися про аркуш паперу. Для дитини це власний, придуманий ним, спосіб малювання. Для педагога – організована самою дитиною умова позбавлення від гіперсоціалізації, пригніченості і страхів, зміцнення впевненості в собі. Дитині задається питання, яке з зображень йому подобається більше, обраний варіант отримує назву і увагу автора, дорослого, інших дітей [34, с. 65].

Малюнок на склі.

Перед тим як запропонувати дитині скло, треба обов'язково обробити його в майстерні (техніка безпеки).

На відміну від малювання по папері, скло дарує нові візуальні враження і тактильні відчуття. Дітей захоплює сам процес малювання: гуаш (саме її

властивості краще підходять для малювання по склу) ковзає м'яко, її можна розмазувати і пензлем, і пальцями, так як вона не вбирається в матеріал поверхні і довго не висихає. Дітям подобається малювати на склі великих розмірів, наприклад, 25x40см або 40x70см, – на них є, де розвернутися. Прямо в процесі малювання скло можна промити мокрою губкою, нанести новий малюнок, знову змити. Часто трапляється, що хтось виливає на скло багато води, переганяє її з боку в бік, збирає губкою, змішує з фарбою і т.д. Така манера характерна для дітей дошкільного віку, які мають проблеми афективно-особистісного плану. Простір активності дитини розширюється за рахунок витікання води за межі скла. До того ж консистенція води значно відрізняється від фарби. Менша щільність і плинність збільшують швидкість маніпуляцій, прибирають статику і конкретику зображень. За рахунок того, що фарба не вбирається, скільки б різнокольорових шарів ні наносилось, під ними завжди буде просвічувати прозора основа. Завдяки цим властивостям зображення на склі сприймається як миттєве, тимчасове, позбавлене монументальності і сталості. Тільки намітки, гра, можна не нести відповідальності за результат, так як результату і немає. Дитина ніби не малює, а тренується малювати, і відповідно, має право на помилки і виправлення, без хворобливих переживань про завершеність, яку вже не змінити.

Описаний прийом використовується для профілактики і корекції тривожності, соціальних страхів і страхів, пов'язаних з результатом діяльності («боюся помилитися»). Підходить замкнутим дітям, так як провокує активність. Розкриває дітей, «пригнічених і затюканих» зауваженнями вихователів і батьків, неуспіхами, навантаженням, непомірними вимогами. Спільне малювання на одному склі як проблемна ситуація провокує дітей встановлювати і підтримувати контакти, формувати вміння діяти в конфлікті, поступатися або відстоювати позиції, домовлятися [35, с. 240].

Малювання пальцями.

Майже у всіх перерахованих вище способах створення зображень були коментарі про спонтанний перехід дітей на малювання пальцями і долонями. Навіть якщо ніколи не малював пальцями, можна уявити особливі тактильні відчуття, які отримуєш, коли опускаєш палець в гуаш – щільну, але м'яку, розмішуєш фарбу в баночці, береш трішки, перенесиш на папір і залишаєш перший мазок. Це цілий ритуал!

Всі ці особливості значимі для успішного арт-терапевтичного процесу. Заради досягнення образотворчих ефектів нанесенням фарби безпосередньо долонями і пальцями від дитини не потрібно розвинутої дрібної моторної координації. Рухи можуть бути розмашистими, великими, експресивними або навпаки, точковими, локальними, уривчастими. Товщина пальців вже сама по собі не передбачає створення тонких мазків, ліній. Малювання пальцями і долонями не схильне до впливу стандартних шаблонів. Так малювати дітей не вчать. Тому такий спосіб дає змогу отримувати зображення проективно представляє індивідуальність дитини.

Малювання пальцями – це дозволена гра з «брудом», в ході якої деструктивні імпульси і дії виражаються в соціально прийнятій формі. Дитина, непомітно для себе, може наважитися на дії, які зазвичай не робить, оскільки побоюється, не бажає або не вважає за можливе порушувати правила. У однієї і тої ж дитини кожен процес і продукт малювання пальцями не схожі на попередні. Кожен раз відбувається по-новому: вибирається інший колір, співвідношення ліній, темп, ритм і т.д. Тому результат маніпуляцій з фарбою може бути непередбачуваний: невідомо, яке зображення вийде в результаті. Малювання пальцями не буває байдуже дитині. У зв'язку з нестандартністю ситуації, особливими тактильними відчуттями, експресією і нетиповим результатом зображення, воно супроводжується емоційним відгуком, який може мати широкий діапазон від яскраво негативною до яскраво позитивною. Новий досвід емоційного прийняття себе в процесі малювання, проби невласивих дитині характеристик поведінки, розширюють і збагачують образ Я.

Не всі діти за власною ініціативою переходять на малювання пальцями. Деякі, зацікавившись і спробувавши цей спосіб, повертаються до кисті або губки як до більш звичних засобів зображення. Деяким дітям складно приступити до малювання пальцями. Як правило, це діти з жорсткими соціальними установками поведінки, орієнтовані на ранній когнітивний розвиток, а також ті, в яких батьки бачать «маленьких дорослих», від яких чекають зрілої поведінки, стриманості, розумності думок. Саме для цих дітей «ігри з брудом» служать профілактикою і корекцією тривожності, соціальних страхів, пригніченості [36, С. 7-8].

Малювання сухими листям (сипучими матеріалами і продуктами).

За допомогою листя і клею ПВА можна створювати зображення. На аркуш паперу клеєм наноситься малюнок. Потім сухе листя розтирають між долонями на дрібні частинки і розсипають над клейовим малюнком. Зайві, що не приклеїлися частинки струшуються. Ефектно виглядають зображення на тонованому і фактурному папері. Навіть коли діти намагаються зобразити щось предметне, наприклад, ведмедя або машину, зображення виходить «кошлатим», пухнастим, малорозбірливим, але при цьому ефектним і привабливим. Так само можна створювати зображення за допомогою дрібних сипучих матеріалів і продуктів: круп (манки, вівсяних та інших пластівців, гречки, пшона), цукрового піску, вермішелі і т.д. У групах є пісочниця, бувають випадки ініціативного використання піску. Маленькі діти висипають на лист намазаний клеєм сипучі матеріали або прямо з ємності для зберігання, або цілими жменями. Дуже часто діти засипають всю поверхню аркуша крупою, навіть якщо до цього нанесли зовсім небагато клею. При струшуванні зайвих матеріалів зображення все одно залишиться тільки в місці приклеювання [37, с. 95].

Малювання сухими листям або сипучими продуктами захоплює навколишній фізичний простір дитини. Матеріали розсипаються, розлітаються навколо робочого місця, покривають поверхню столу, підлоги. Легкі і тендітні сухі листя в руках перетворюються в дрібну труху. Діти набирають їх знову і

знову, згрібаючи в купки з усієї поверхні, до якої дотяглися, і яку змогли «відбити» у сусідів. Перемішані між собою і розкидані сипучі продукти, труха листя по своєму зовнішньому вираженню – сміття, яке в буденності акуратно вимітається, викидається, від якого дітей привчають позбавлятися, до якого не дозволяють торкатися.

Коли заняття закінчується і діти йдуть з арт-кімнати, погляду відкривається приміщення, яке закидали рівним шаром сміття. Саме цей момент і є та тимчасова точка, в якій карета перетворюється на гарбуз, а сипучі матеріали – в сміття. До нього обстановка арт-приміщення є креативним простором, необхідним для творчого саморозкриття особистості. Обстановка допомагає дітям здобувати новий досвід вільної активності, а маніпуляції з сипучими матеріалами – в соціально дозволений формі задовольняють деструктивні потяги в обхід соціальних бар'єрів. Описана техніка дає змогу отримувати зображення, підходить дітям з вираженою моторною незграбністю, негативізмом, скутістю, сприяє процесу адаптації в новому просторі, дарує відчуття успішності.

Трьохвимірні зображення з фольги, слюди

Безкоштовні рекламні газети – це популярний розповсюджений матеріал, якого дуже багато в усіх власників поштових скриньок. У сім'ї вони використовуються для повсякденних потреб: обгортання та викладення речей при зберіганні. Діти легко абстрагуються від рекламно-інформаційної назви видання газет, і в нашому випадку, сприймають їх, в крайньому випадку, як папір, на якому можна знайти картинки. Як і при створенні зображень на плоскості, вони не отримують від дорослого готового зразка, до якого потрібно прагнути в ході створення готового продукту, але переймають способи дій, що диктуються властивостями матеріалів. У даному випадку - властивості газетного паперу. Він легко мнеться, рветься, ріжеться, складається, замотується, скручується. Він тонкий, але при необхідності підтримує форму. До нього надійно приклеюється скотч, гарно кладеться гуаш. Зовнішній вигляд створеного продукту можна отримати дуже різний –

від двомірних плоских силуетів, до багатоярусних пишно-українських конструкцій. Це залежить від віку дітей, втіленої ідеї (або ідей), кількості створених, стратегій психологічного керівництва. Дорослий може брати участь у створенні творчого продукту, але стратегія взаємодії з дітьми та ступінь означеної дійсності повинна бути визначена завданням даного арт-заняття. Відповідно його ролі за степенями участі можна визначити як «партнер», «асистент», «спостерігач». Докладно описані зображувальні техніки та їх варіанти, для емоційної тонізації дітей 4-7 років можна підбирати завдання подібні тим, які пропонуються у книгах «Веселе Різдво» та «Веселі ігри» Р. Гібсон і Д. Тайлер; «Ігри на аркуші паперу» М. Дрезніної; «Малюємо без кісточки» А. А. Фатєєвої; «Розвиток емоційного світу дітей» Н.Л. Кряжевої. Діти люблять, коли прямо на їхніх очах відбувається диво – тільки що зачерканий аркуш легким переміщенням рук і степлером перетворюється в предмет: шапочку, коробочку, дім, іграшку. На замальований різними кольорами ватман приклеюються клаптики зеленого паперу у вигляді листя латаття – і тут вже перед очима постає казкове болото, і десь на нім обов'язково з'являється Царівна-Жаба. Маленькі кусочки розірваного паперу приклеюються поруч, і тепер вони нагадують кудлатих істот. На змочений мокрою губкою аркуш паперу прилітають каплі фарби – росинки, і від кожної росинки народжується квітка. Тьмянний, невиразний малюнок вставляється в веселу рамку і відразу стає «картиною». Таких прийомів можна припустити чимало, важливо знати, які корекційні задачі ви хочете вирішити, і у відповідності з ними підбирати або відкривати завдання [38, с. 58].

2.2. Діагностика рівнів розвитку емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку

Останніми роками відбувається активне реформування системи дошкільного виховання: зростає мережа альтернативних дошкільних установ, з'являються нові програми дошкільного виховання, розробляються оригінальні методичні матеріали. На тлі цих прогресивних змін розвитку емоційної сфери дитини не завжди приділяється достатня увага.

Ми вважаємо, що у дітей дошкільного віку є особливості емоційного розвитку, що пов'язано з їх психофізичними особливостями. Таким чином, нами було проведено діагностику рівнів розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників.

Загалом, діагностика та експериментальне дослідження проводилось на базі ЗДО «Берізка» с. Березоточа, Лубенського району, Полтавської області. В дослідженні були задіяні 15 дітей, жодного з них немає затримки розумового розвитку.

Для обстеження дітей нами були використані методики Є. І. Ізотової, М. Люшера, М. З. Друкаревич. Нами були обрані саме ці методики, так як вони найбільш повно характеризують особливості емоційного розвитку і наявність негативних емоційних проявів. Обрані нами методики дослідження емоційної сфери підходять для проведення діагностичного психолого-педагогічного обстеження дітей старшого дошкільного віку.

1. Методика «Емоційна ідентифікація» (О.І. Ізотова)

Мета: Виявити особливості ідентифікації емоцій різних модальностей у дітей дошкільного віку, індивідуальні особливості емоційного розвитку. Виявити можливості дітей у відтворенні основних емоційних станів і їх вербалізації.

Стимульний матеріал: піктограми (схематичне зображення емоцій різної модальності), фотографії осіб дорослих і дітей з різним емоційним виразом. Дітям показували зображення осіб людей, завданням дітей було визначити їх

настрій і назвати емоцію. Пропонувалося визначити такі емоції, як радість, сум, гнів, страх, презирство, відраза, подив, сором, інтерес, спокій.

Спочатку дітям пропонувалися зображення (фотографії), за якими було легко дізнатися емоційні стани, потім схематичні (пиктограми) зображення емоційних станів. Дітям пропонувалося співвіднести схематичне зображення емоцій з фотографічним. Після того, як діти називали і співвідносили емоції, педагог пропонував кожній дитині зобразити різні емоційні стани на своєму обличчі.

Оцінювалося сприйняття експресивних ознак (мімічних), розуміння емоційного змісту, ідентифікація емоцій, вербалізація емоцій, відтворення емоцій (виразність і довільність), актуалізація емоційного досвіду і емоційних уявлень, індивідуальні емоційні особливості. Також оцінювалися види педагогічної допомоги, яка потрібна була дитині: орієнтовна (о), змістовна (с), предметно-дієва (п-д).

Всі дані вносилися до протоколу і оцінювалися в балах.

1 – Високий рівень розвитку емоційної сфери. Дитина правильно назвала всі емоційні стани, змогла співвіднести пиктограми з фотографічними зображеннями. Зобразила різні емоційні стани. Допомоги дитина не потребувала.

0.5 – Середній рівень розвитку емоційної сфери. Дитині потрібна була змістовна допомога. Дитина змогла визначити 4 - 6 емоцій, правильно назвала ці емоції і змогла їх виразно зобразити.

0 – Низький рівень розвитку емоційної сфери. Знадобилося два види допомоги: змістовна і предметно-дієва. Дитина змогла правильно позначити, співвіднести і відтворити до 4 емоційних станів.

2. Колірний тест (М. Люшер).

Мета: виявити особливості емоційного розвитку, наявність тривожності і агресивності.

Стимульний матеріал: набір карток з 8 кольорів: сірого (0), темно-синього (1), синьо-зеленого (2), оранжево-червоного (3), світло-жовтого (4), фіолетового (5), коричневого (6) і чорного (7).

Метод проведення тесту: Дитині пропонується вибрати із запропонованого ряду колірних карток найприємніший для нього в даний момент колір, потім найбільш приємний з решти – і так до останньої картки. Вибрані картки педагог перевертає. Педагог фіксує в протокол всі вибрані дитиною картки в позиціях від 1 до 8.

Даний тест проводиться 2 рази з проміжком 2-3 хвилини.

Характеристика кольорів (по Максу Люшеру) включає в себе 4 основних і 4 додаткових кольори.

Основні кольори:

- 1) синій – символізує спокій, задоволеність;
- 2) синьо-зелений – почуття впевненості, наполегливість, іноді упертість;
- 3) оранжево-червоний – символізує силу волевого зусилля, наступальні тенденції, збудження;
- 4) світло-жовтий – активність, прагнення до спілкування, експансивність, веселість.

При відсутності конфлікту в оптимальному стані основні кольори повинні займати переважно перші п'ять позицій.

Додаткові кольори: 5) фіолетовий; 6) коричневий, 7) чорний, 8) сірий. Символізують негативні тенденції: тривожність, стрес, переживання страху, гніву. Значення цих кольорів (як і основних) найбільшою мірою визначається їх взаємним розташуванням, розподілом по позиціях.

Перший вибір в тесті Люшера характеризує бажаний стан, другий – дійсне.

Виконання тесту було оцінено в балах при співвіднесенні обох виборів дитини:

1 – Основні кольори займають перші 5 позицій. Відсутній особистісний конфлікт і негативні прояви емоційних станів.

0.5 – Основні кольори займають переважно перші позиції (1, 2, 3) додаткові кольори підняті на 4, 5 позицію. При цьому основні кольори не займають позицію далі 7. Спостерігається тривога, стрес невисокого ступеня.

0 – Основні кольори займають переважно позиції з 5-8. Додаткові кольори підняті на позиції з 1-5. Спостерігається сильна тривога і стрес, агресія високого ступеня.

3. Методика «Малюнок неіснуючої тварини» (М. З. Друкаревич)

Мета: Виявити особливості емоційної сфери, наявність тривожності, негативних емоційних прояви, прихованих страхів.

Метод проведення тесту: Дітям пропонувалося на чистому аркуші паперу простим олівцем середньої м'якості намалювати тварину, якої немає в природі. Дітям дається інструкція, що не можна малювати тварин, яке вони бачили в мультфільмах. Кожна дитина повинна придумати свою тварину. Діти повинні придумати своїй тварині незвичайне ім'я і розповісти про неї. Оцінювалося розташування тварини на аркуші паперу, характер ліній і їх товщина, розмір тварини, наявність у неї частин тіла і їх кількість, положення голови, наявність додаткових частин тіла, ім'я тварини і розповідь про неї. Під час проведення завдання всі дані були внесені до протоколу.

Виконання завдання оцінювалося в балах.

1 – Дитина намалювала вигадану тварину. Вона розташована в центрі листа, тварина середнього розміру, характер ліній рівний, натиск на олівець середньої сили, дитина склала повну розповідь, в якій не спостерігалось наявність прихованих страхів і негативних емоційних проявів.

0.5 – Вигадана тварина намальована, але потрібна була допомога експериментатора. Тварина маленького розміру, розташована внизу листа або вгорі. Спостерігається переривчастий характер ліній, сильний натиск на олівець. В оповіданні про тварину спостерігаються прояв прихованих страхів і агресії.

0 – Дитина відмовилась від виконання завдання, або не змогла намалювати неіснуючу тварину навіть за допомогою педагога. Проявила агресивний настрій по відношенню до завдання.

Результати діагностики.

Методика «Емоційна ідентифікація» Е. І. Ізотової виявила, що в групі 60 % мають високий рівень розвитку емоційної сфери – вони правильно визначили і співвіднесли 8 - 10 емоційних станів. 30 % дітей мають середній рівень розвитку емоційної сфери – вони правильно змогли визначити і співвіднести тільки 6 емоційних станів. Низький рівень емоційної сфери показали лише 10 %. У всіх дітей виникали труднощі з такими емоціями як відраза і зневага.

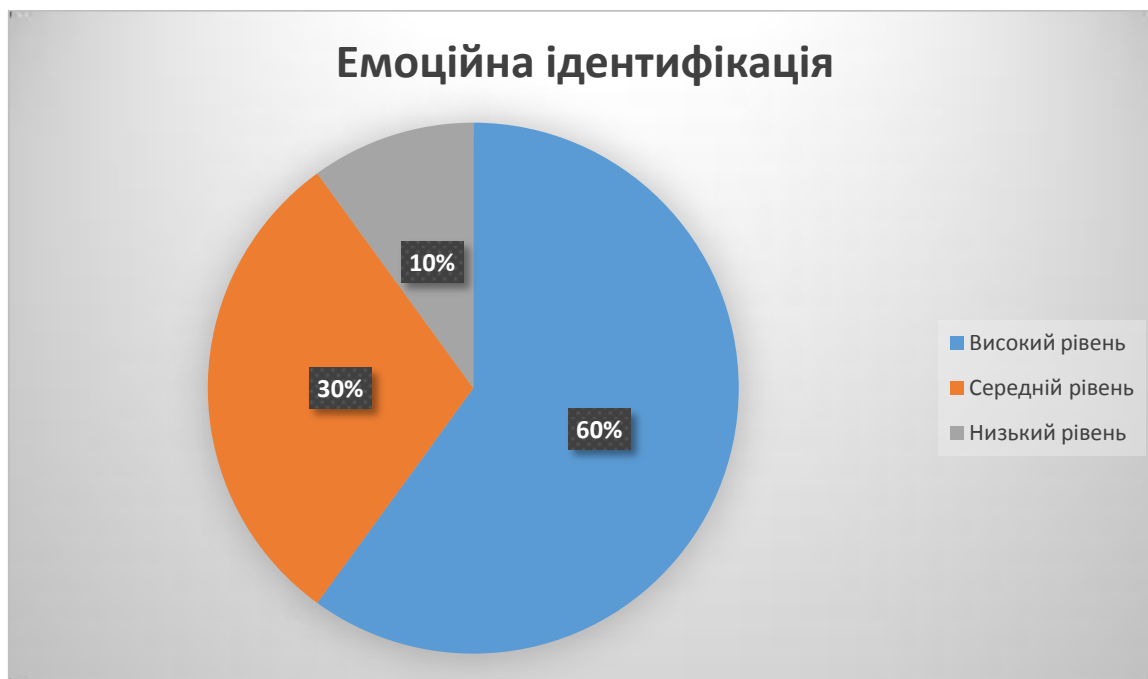

Рисунок 2.1

Колірний тест М. Люшера виявив наявність тривожності і стресу у 20 % дітей, вони підняли додаткові кольору на 4-5 позицію і опустили основні кольори на 6-7. У 80 % дітей не було виявлено негативних емоційних проявів.

Методика «Малюнок неіснуючої тварини» М. З. Друкаревич виявила наявність тривожності і страхів у 20 % дітей, у них був виявлений тривожний характер ліній, сильний або занадто слабкий натиск на олівець.

Якщо співвіднести показники трьох методик діагностики то нами були виділені три рівня сформованості емоційної сфери: високий рівень (В/Р), середній рівень (С/Р) і низький рівень (Н/Р). Дані отримані в ході проведення експериментального дослідження були занесені в таблицю наведену нижче.

Таблиця 2.1

Група дітей	Низький рівень розвитку емоційної сфери (Н/Р)	Середній рівень розвитку емоційної сфери (С/Р)	Високий рівень розвитку емоційної сфери (В/Р)
1.	10 %	20 %	70 %

Таким чином, проведена діагностика показала, що діти все таки мають відхилення в емоційній сфері. За даними першої методики не всі діти змогли правильно співвіднести схематичні зображення емоцій з фотографічними. Щодо колірною тесту М. Люшера та тесту М. З. Друкаревич «Малюнок неіснуючої тварини» то деякі діти зазнавали труднощів у зображенні неіснуючої тварини, але характер ліній у них був рівний, розповідь про тварину більш-менш повна.

2.3. Методи арт-терапії у розвитку емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку

На формуючому етапі експерименту нами був реалізований комплекс занять, спрямованих на створення умов для розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників. Процес розвитку емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку засобами арт-терапії буде результативним при реалізації наступних педагогічних умов:

- розробка і проведення занять, заснованих на комплексному впливі різних видів мистецтв на емоційний інтелект дитини;
- включення в структуру занять методів арт-терапії, дозволяють кожній дитині розвивати здібності практично розуміти емоції і керувати ними, реалізувати свої творчі можливості за рахунок емоційної включеності і різноманітних видів діяльності.
- Використання різноманітних методів і форм роботи, стимулюючих активність вихованців в різних видах арт-терапії з метою набуття практичного досвіду в розумінні своїх і чужих емоцій, їх контролювання та експресії;
- вибудовування взаємин педагога з вихованцями в ситуації діалогу і співпраці для розвитку як теоретичного аспекту розуміння емоцій, так і практичного: дошкільники в ході діалогу отримують нові знання, а в ході спільної діяльності перевіряють їх на практиці.

Виходячи з отриманих даних особливостей розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників, ми розробили комплекс занять «Барви моїх почуттів».

Ціль занять – створення умов, що сприяють розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників засобами арт-терапії.

Використані методи арт-терапії: музикотерапія, ізотерапія, кольоротерапія, ігрова терапія, фототерапія, танцювальна терапія.

Комплекс занять передбачав проведення 10 занять по 20 хвилин, які об'єднані в 2 блоки, орієнтованих на розвиток критеріїв емоційного інтелекту. На першому і останньому занятті проходило діагностичне обстеження.

Діяльність людини як суб'єкта повинна освоюватися в єдності практичного і теоретичного компонента. С.Л. Рубінштейн зазначає, що «Теоретична виділяється з діяльності лише на певному рівні, і продукти її в кінцевому рахунку включаються в практичну діяльність, піднімаючи останню на все більш високий рівень» [26, с.132].

Виходячи з логіки побудови, заняття передбачали перехід від вивчення теоретичних аспектів емоційного інтелекту до засвоєння практичних умінь. Нижче ми більш детально розглядаємо зміст кожного заняття.

Перший блок занять (2-5 заняття) присвячений розвитку такого критерію емоційного інтелекту, як «розуміння емоцій». В рамках роботи в запропонованому блоці на кожному занятті ми орієнтувалися на формування теоретичної бази розуміння емоцій і на розвиток практичної здатності сприйняття, розпізнавання своїх і чужих емоцій за такими ознаками, як міміка, жести, зовнішній вигляд, хода, поведінка, а також встановлювати причинно-наслідкові зв'язки виникнення емоції.

Друге заняття спрямоване на розвиток здатності розпізнавати емоції інших людей з допомогою казкотерапії та ізотерапії. На занятті використано вправу «Кажуть не тільки слова», а також читання і робота з казкою «Заєць з рюкзаком» (автор - Анна Смирнова).

Цілю третього заняття є створення умов, що сприяють розвитку здатності ідентифікувати свої власні емоції. На даному занятті використовуються такі засоби арт-терапії, як музикотерапія, ізотерапія, танцювальна терапія. Для досягнення мети використовувалися вправи «Музична мозаїка», «Ліс», а також квест-гра.

Четверте заняття направлено на розвиток вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки виникнення емоцій, прогнозувати емоції, інтерпретувати емоції як свої, так і чужі. Тут використовувалася казкотерапія, драматизація, музикотерапія, ізотерапія. На занятті особливу роль грала робота з картиною В.М. Васнецова «Три богатирі», Е. Широкова «Друзі»,

І.І. Левітана «Золота осінь », композицією Людвіга Ван Бетховена «Симфонія № 5», фрагментом з опери «Руслан і Людмила», «Марш Чорномора» М.І. Глінки.

Метою п'ятого заняття є створення умов, що сприяють розвитку здатності розпізнавати зв'язок між думками і емоціями, визначати перехід від однієї емоції до іншої, прогнозувати розвиток емоції згодом, інтерпретувати емоції у взаєминах. Використовувані методи арт-терапії – казкотерапія, драматизація, ізотерапія. На занятті було використано вправу «Чарівники», а також робота з етюдом «Страшний звір».

Блок другий (6-9) розкриває компонент емоційного інтелекту – управління емоціями. В рамках роботи даного блоку ми орієнтувалися на розвиток здатності направляти свої емоції і емоції інших людей для досягнення поставлених цілей. Сюди також відноситься здатність приймати емоції до уваги при побудові логічних ланцюжків, вирішенні різних завдань, прийнятті рішень і виборі своєї поведінки.

Шосте заняття спрямоване на розвиток здатності направляти свої емоції та емоції інших людей для досягнення поставлених цілей. На занятті використана ізотерапія, кольоротерапія, драматизація. На занятті створюється узагальнений макет наших емоцій, а також алгоритм управління емоціями.

Метою сьомого заняття є створення умов, що сприяють розвитку здатності приборкувати, пробуджувати і спрямовувати свої емоції і емоції інших людей для досягнення поставлених цілей. Використовувані методи арт-терапії – музикотерапія, ізотерапія, кольоротерапія. На занятті використані вправи «Загальний малюнок» та «Виставка», а також пісня В.Я. Шаїнського «Добрим бути зовсім не просто».

Восьме заняття спрямоване на розвиток вміння співпереживати почуттям інших, переводити негативні емоції в позитивні, управляти ними. Використовувані засоби арт-терапії – музикотерапія, казкотерапія. Для досягнення мети використані такі вправи, як «Тренуємо емоції», «Погляд необізнаного», «Давай-но склади», «Хвилі втрачають силу».

Метою дев'ятого заняття є створення умов, що сприяють формуванню вміння управляти своїми і чужими емоціями, контролювати їх інтенсивність і направляти в потрібне русло. Використовувані засоби арт-терапії - драматизація, музикотерапія, а вправи спрямовані на розвиток здатності управління чужими страхами, сумом і образою, гнівом, управління інтенсивністю позитивних і негативних емоцій, також використано вправу «Емоційна вгадайка» Ю.Б. Гіппенрейтер.

На десятому занятті проведено повторний діагностичний зріз і підведені підсумки.

Після проведення комплексу занять «Барви моїх почуттів» необхідно було перевірити її ефективність, тому на контрольному етапі повторно проведено діагностичний зріз за відібраними нами методикам.

Аналіз результатів, отриманих нами за показником «Теоретичне розуміння своїх емоцій» контрольному етапі представлений на рисунку 2.

Рисунок 2.

Зміни в теоретичному розумінні своїх емоцій могли з'явитися внаслідок того, що ми з допомогою ізотерапії працювали над негативними і позитивними емоціями дошкільників, виявляли їх емоційний стан і наслідки,

до яких вони призводять. Виконуючи різні вправи, наприклад «Коли я сумую я такий», де діти за допомогою міміки вгадували емоційний стан людини, ми створювали умови для того, щоб молодші школярі змогла визначити, назвати різні емоції, побачили різницю між ними.

Зміни в теоретичному розумінні чужих емоцій з'явилися внаслідок того, що на заняттях дітям пропонувалися різноманітні види діяльності: гра «Ліс» з музичним супроводом, яка дозволила дітям зрозуміти, що люди можуть відчувати різноманітні емоції, перегляд і аналіз таких відеозаписів, як «Ласкаве відео про емоції людей», «Головоломка», міркування про причини появи емоцій у людей, встановлення асоціацій з квітами, виявлення наслідків, до яких призводять емоції, за допомогою гри ролей героїв казки, діти змогли на собі зрозуміти емоції інших людей.

Аналіз дослідження показника «Практичне розуміння емоцій» на контрольному етапі представлений на рисуюнок 3.

Рисуюнок 3

Зміни в практичному розумінні емоцій могли з'явитися внаслідок того, що ми виконували вправу «Кажуть не тільки слова», де діти зробили висновок, що емоції можуть багато розповісти. діти аналізували емоційний

стан героїв казки, відповідно до емоцій малювали їм особи, виявляли, чому виникають певні переживання і до чого вони призводять.

Таким чином, порівняльний аналіз результатів показників критерію «Розуміння емоцій» дозволяє побачити значущі зміни в рівні теоретичному і практичному розумінні своїх і чужих емоцій. Більше половини дітей мають високий рівень розуміння чужих емоцій, більшість учнів стали краще розуміти свої емоції, проте, один вихованець не може досягти середнього рівня тому в подальшій роботі необхідно приділити більше уваги на розвиток даного показника емоційного інтелекту.

Зміни в управлінні чужими емоціями виникли внаслідок того, що дітям пропонувалося вправу «Подаруй рух», де вони управляли емоціями групи за допомогою придуманого елемента танцю, також дітям пропонувалося скласти механізм роботи емоцій, де вони виявляли причинно-послідовні відносини емоцій і продумували, як цими емоціями управляти. За допомогою вправи «Загальний малюнок», діти вчилися розуміти емоції учасників групи, контролювати їх і направляти в продуктивну діяльність. Завдяки вправі «Тренуємо емоції», у дітей розвивалося вміння відчувати настрій оточуючих і брати участь в них при необхідності. Дітям також пропонувалися вправи на управління чужими страхами, сумом і образою, гнівом.

Далі ми проаналізували дані, отримані за узагальненим показником. Результати дослідження критерію «загальний емоційний інтелект» на констатуючому і контрольному етапі представлені в Діаграмі (див. рисунок 4).

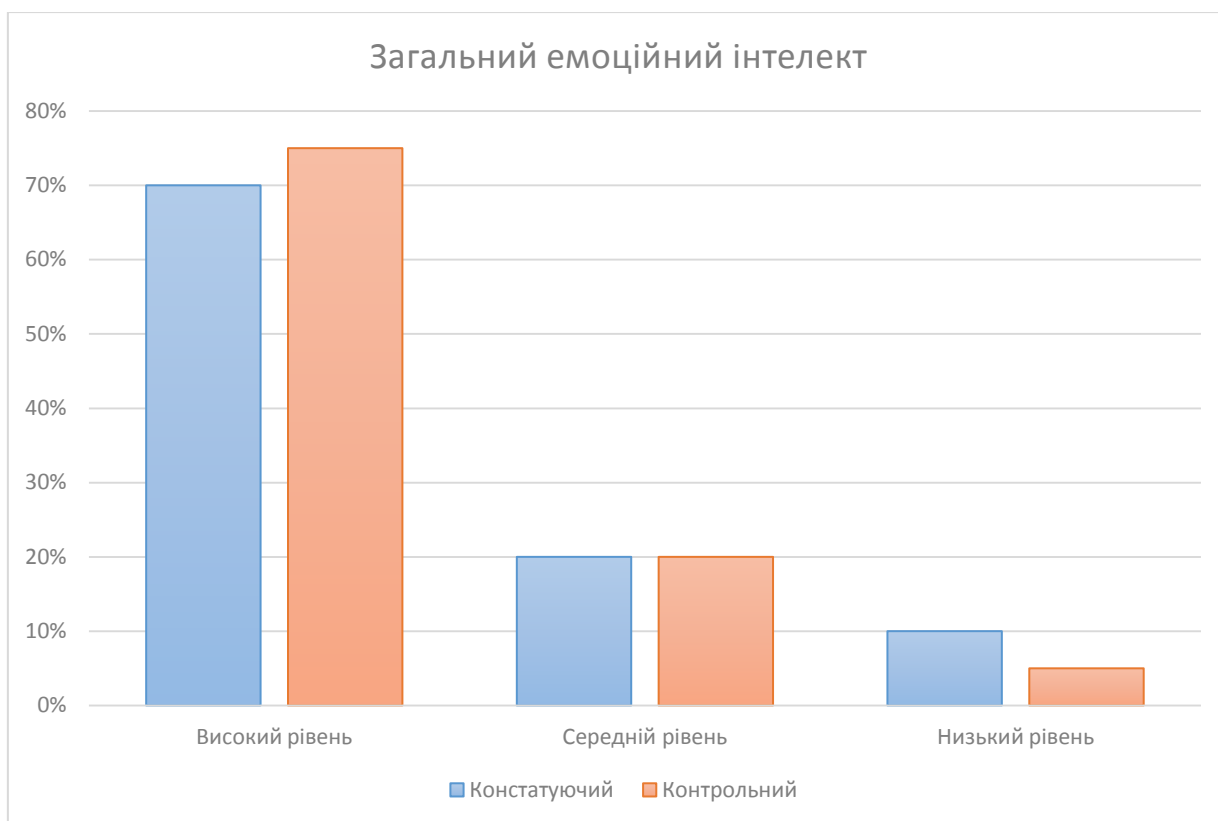

Рисунок 4

Дані зміни з'явилися внаслідок того, що дітям пропонувалися різні види діяльності на позакласних заняттях: учні грали різноманітні ролі, правила і сюжети, вибирали шляхи вирішення завдань, малювали, встановлювали асоціації емоцій і фарб, читали, аналізували і складали казки, виходячи з емоційного стану героїв, вчилися керувати емоціями за допомогою дихання і розумового аналізу, керували емоціями за допомогою танцю, вчилися розуміти емоції інших людей з допомогою музики і картин і т.д.

Аналізуючи середні значення показників емоційного інтелекту у старших дошкільників на констатуючому і контрольному етапі, можна помітити, що значення кожного показника збільшилася, а, значить, рівень загального емоційного інтелекту підвищився.

Таким чином, комплекс позакласних занять «Барви моїх почуттів» допоміг учням краще зрозуміти свої емоції і емоції інших людей, а також керувати ними. В ході занять спостерігався позитивний настрій учнів, зацікавленість у спільній діяльності, включеність і активність. Найбільше дітей приваблювало

складання казок і гра ролей, труднощі виникали з керуванням емоціями, що пов'язано з віковими особливостями учнів.

Висновки до другого розділу

Дослідження емоційного інтелекту старших дошкільників спочатку передбачало виявлення актуального рівня його розвитку у 15-ти вихованців старшого дошкільного віку. Для повноцінного, комплексного вивчення виділеного феномена нами було виділено 3 критерії емоційного інтелекту: розуміння емоцій, управління емоціями, загальний емоційний інтелект.

За результатами першого діагностичного зрізу нами було відзначено, що більше половини учнів потребують цілеспрямованому розвитку загального емоційного інтелекту. Особливу увагу необхідно було приділити практичному розумінню емоцій і управління своїми емоціями. Ресурсом для занять могло стати теоретичне розуміння своїх і чужих емоцій, як показник, який має більш високий рівень розвитку у старших дошкільників.

Спираючись на дані діагностичного обстеження, нами була складена система заходів «Фарби моїх почуттів», спрямованих на розвиток емоційного інтелекту старших дошкільників засобами арт-терапії. Основні педагогічні умови реалізації програми включали: опора на комплексний вплив різних видів мистецтв в процесі занять, включення засобів арт-терапії, що дозволяють кожній дитині розвивати здібності практично розуміти емоції і управляти ними, реалізувати свої творчі можливості за рахунок емоційної включеності і різноманітних видів діяльності; використання різноманітних методів і форм роботи, що стимулюють активність вихованців в різних видах арт-терапії з метою набуття практичного досвіду в розумінні своїх і чужих емоцій, їх контролювання, а також вибудовування взаємин педагога з вихованцями в ситуації діалогу і співпраці.

На заняттях дітям пропонувалися такі види діяльності, як гра різноманітних ролі героїв казок і сюжетів, розігрування правил управління емоціями, малювання, встановлення асоціацій емоцій і фарб, читання, аналіз і складання казок, розуміння емоцій і управління ними за допомогою дихання, розумового аналізу, танцю, музики і картин і т.д.

Повторний діагностичний зріз показав, що після проведення ряду занять 9 дошкільників досягли високого рівня розвитку емоційного інтелекту, середній рівень зафіксований у 5 і в одного вихованця низький рівень так і залишився, але позитивні зміни є, що доводить значущі зміни в рівні розвитку загального емоційного інтелекту.

ВИСНОВКИ

Мета дослідження полягала у вивченні можливостей розвитку емоційного інтелекту у дітей старшого дошкільного віку за допомогою арт-терапії.

1. Для реалізації поставленої мети в першому розділі було проведено теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми розвитку емоційного інтелекту у дітей дошкільного віку.

Останнім часом проблема емоційного розвитку дітей дошкільного віку все частіше привертає увагу педагогів і психологів. Теоретичні і практичні розробки в області вивчення особливостей емоційної сфери дошкільників, викладені в даній роботі, дають можливість зрозуміти, що створення емоційного благополуччя і комфорту впливає практично на всі сфери психічного розвитку, будь то регуляція поведінки, когнітивна сфера, оволодіння дитиною засобами і способами взаємодії з іншими людьми, поведінку в групі однолітків, засвоєння і оволодіння їм соціальним досвідом.

Емоційна сфера займає центральне місце в особистісному розвитку дитини. Розкрито багато причини і механізми виникнення емоційних порушень в дитячому віці. У зв'язку з цим, проблема емоційного неблагополуччя у дітей, незважаючи на давню історію, не втрачає своєї актуальності.

2. В педагогіці існує чимало засобів, які допомагають вплинути і розвивати саме емоційну сферу дошкільників. На сьогоднішній день існує тенденція до зростання кількості дітей дошкільного віку з проблемами у соціально-емоційному та інтелектуальному розвитку. Постає проблема надання ефективної психолого-педагогічної допомоги дітям. Тому зростає інтерес до арттерапії, казкотерапії та психогімнастики як універсального методу вільного самовираження дитини та гармонізації тих сторін особистості, для вираження яких немає адекватних вербальних засобів. Діти активно пізнають багатство навколишнього світу і намагаються відобразити його в своїй природній діяльності – іграх, малюнках, казках. Менш

поширеними але не менш дієвими засобами є пісочна і театральна терапії, лялько-терапія, музикотерапія, гудзикотерапія, кольоротерапія, ароматерапія.

3. Також доведено вплив арт-терапії на емоційний інтелект дошкільників. Використання арт-терапії допомагає дитині долати бар'єри тривожності і страхів, вона стає більш розкутою та відкритою. Методика казкотерапії також надає важливого значення навчанню мистецтву релаксації тобто розслабленню. Слід додати, що на таких заняттях діти, по-перше, вчаться усвідомлювати свої відчуття, емоції, спонукання, спрямування та бажання, по-друге, переборювати власні страхи і тривоги, а по-третє, поступово оволодівати «тілесним усвідомленням».

4. Четвертим завданням було діагностувати рівні розвитку емоційного інтелекту. Проведена діагностика показала, що діти мають незначні відхилення в емоційній сфері.

5. Заключне завдання полягало у проведенні експерименту, щоб перевірити ефективність методів арт-терапії на емоційний інтелект старших дошкільників. Він полягав у проведенні вступних психологічних методик та побудований на результатах діагностики рівнів емоційної сфери старших дошкільників. Результатом стало те, що діти стали набагато спокійніші і вже не бояться своїх страхів. Зниження агресивності та тривожності в поведінці вищеназваних дітей було відмічено не тільки вихователями, але й дітьми, котрих більше за інших ображали.

Таким чином, підводячи підсумок роботи, ми можемо з упевненістю сказати про ефективність методів реалізованого нами експерименту, побудованого на основі арт-терапії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Розвиток особистості та емоційно-вольової сфери дошкільників [Електронний ресурс] / режим доступу: http://pidruchniki.com/77707/psihologiya/rozvitok_osobistosti_emotsiynovolovoyi_sferi_doshkilnikiv
2. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія. Навч. посіб. / Т. В. Дуткевич. – Київ: Центр учбової літератури, 2012. – 424 с.
3. Кравченко Т. В. Соціалізація особистості і соціальне середовище / Т. В. Кравченко // Теоретико-методологічні проблеми дітей та учнівської молоді: Збірник наукових праць.– Київ, 2006. – Вип.9. – С. 23-29
4. Вачков И. В. Сказкотерапия: Развитие самосознания через психологическую сказку / И. В. Вачков. – М., 2007. – 144 с.
5. Шинкарук В. І. Філософія освіти в сучасній Україні / В. І. Шинкарук. – Київ: ІЗМН, 1997. – 544 с.
6. Развитие эмоционального интеллекта у детей дошкольного возраста [Електронний ресурс] / режим доступу: <https://multiurok.ru/files/razvitiie-emotsional-nogho-intielliekta-u-dietiei.html>
7. Методи, прийоми і засоби виховання [Електронний ресурс] / режим доступу: <http://www.horting.org.ua/node/1421>.
8. Белова О. Б. Развитие эмоциональной сферы младших школьников у нормі та з різними видами дизонтогенезу / О. Б. Белова // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Вип. XII. Серія: соціально-педагогічна. – Аксіома, 2009. – С. 2-12.
9. Лановик М. Б. Українська усна народна творчість / М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. – Київ: Знання, 2001. – 591 с.
10. Формування емоційно-вольової сфери дітей 4-5 років [Електронний ресурс] / режим доступу:

<https://psymos.wordpress.com/2017/02/24/формування-емоційно-вольової-сфери-д/>

11. Тыхтылова Е.А. Влияние уровня волевой активности на формирование индивидуальности старших дошкольников / Е.А. Тыхтылова // Психология обучения. – 2011. – №9. – С. 34–43
12. Карнаухова А. Українська казка як засіб виховного впливу на особистість [Електронний ресурс] / режим доступу: <http://www.stationline.org.ua/>
13. Эмоциональный интеллект у дошкольников [Електронний ресурс] / режим доступу: <https://childdevelop.ru/articles/develop/41/>
14. Педагогическое взаимодействие в детском саду. Метод. пособие / под ред. Н. В. Микляевой. Москва: ТЦ Сфера, 2013. — 128 с.
15. Вознесенська О. Ризики застосування лялькотерапії / О. Вознесенська // Простір арт-терапії: творча інтеграція та трансформація в епоху плинного модерну: матеріали XV Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Львів, 16-18 лютого 2018 р.) / [на наук. ред. А.П. Чуприкова, Л.А. Найдьоновой, О.Л. Вознесенської, О.М. Скнар]. – Київ: Золоті ворота, 2018. – С. 4 – 9.
16. Медведева Е. А. Улыбка судьбы. Роли и характеры / Е. А. Медведева, Т. Л. Шишкова. – Москва: «Линка-пресс», 2002. – 240 с.
17. Шахрай В. Театрально-ігрова діяльність дітей як важливий засіб інклюзивної освіти / В. Шахрай // Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі: тези доповідей. – Київ: Університет «Україна», 2012. – С. 246 – 248.
18. Ткач Р. М. Сказкотерапия детских проблем / Р. М. Ткач. – СПб. : Речь, Москва: Сфера, 2008 р. – 118 с.
19. Вачков И. Сочиняем сказки / И. Вачков. // Школьный психолог: Прил. к газ. «Первое сент.». – 2003. –№ 19/16–22 мая. – С. 16.
20. Побережна Г. Педагогічний потенціал музикотерапії / Г. Побережна – №2 — 2008. — С. 9-12. – (Мистецтво та освіта).

21. Цветотерапия как здоровьесберегающая технология используемая в работе с детьми дошкольного возраста [Электронный ресурс] / режим доступа: <https://nsportal.ru/detskiy-sad/zdorovyiy-obraz-zhizni/2017/06/14/tsvetoterapiya-kak-zdorovesberegayushchaya-tehnologiya>
22. Медведева Е.А., Левченко И. Ю., Комиссарова Л.Н., Добровольская Т.А. Арт-педагогика и арт-терапия в специальном образовании: учебник / Москва: Издательский центр «Академия», 2001. – 248 с.
23. Авраменко М.Л. Використання методів арт-терапії в реабілітації людей з проблемами психічного здоров'я: методичні рекомендації / за заг. ред. М.Л. Авраменка. – Київ: – Всеукраїнський центр професійної реабілітації інвалідів, 2008.– 55 с
24. Копытина А. И. Арт-терапия - новые горизонты / Под ред. А. И. Копытина. – Москва: КогитоЦентр, 2006. – 336 с.
25. Терлецька Л .Г. Психологія здоров'я: арт-терапевтичні технології: навч. пос. / Л.Г. Терлецька. – Київ: Видавничий дім «Слово», 2016. – 128 с.
26. Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии / С.Л.Рубинштейн. – СПб: Питер, 2000 – 712 с.
27. Павелків Р. В. Дитяча психологія : навч. посіб. / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало. – Київ: Академвидав, 2010. – 432 с. (Серія "Альма-матер").
28. Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: Учебник для студ. вузов / В.С. Мухина. – Москва: Академия, 2010. – 299 с.
29. Березка С.В. Особливості застосування арт-терапії в роботі з дошкільниками з порушенням інтелекту / С.В. Березка // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2018. – Т.2. – С.208 –213.
30. Власюк М. Арт-терапія: зцілення мистецтвом / М. Власюк // Психолог. – 2005. – № 39. – С. 9–23.
31. Гріньова О.М. Особливості використання музикотерапії в роботі з дошкільниками / О.М. Гріньова // Практичний психолог: Дитячий садок. – 2015. – №10. – С. 25–31.

32. Сусанина И.В. Введение в арт-терапию: учебное пособие / И.В. Сусанина. - Москва: КогитоЦентр, 2007. - 95 с.
33. Сусла А.М. Пісочна терапія в роботі з дітьми з вадами психофізичного розвитку / А.М. Сусла // Дитина з особливими потребами. – 2016.– № 6.– С. 6–8.
34. Абрамова Г. С. Вікова психологія: навчальний посібник для студентів ВНЗ / Г. С. Абрамова. – Київ: Центр учбової літератури, 2000. – 624 с.
35. Карвасарский Б. Д. Психотерапия / Б. Д. Карвасарский. – Москва: Медицина, 1985. – 304 с.
36. Міронова Н. В. Роль казки на особистість дитини / Н. В. Міронова. // Журнал «Дошкільне виховання». – 2007. – С. 12–13.
37. Гришина Н. В. Психологія конфлікту / Н. В. Гришина. – Київ: Грані-Т, 2005. – 187 с.
38. Зимбардо Ф. Б. Застенчивость: что это такое и как с ней справиться / Ф. Б. Зимбардо. – Санкт-Петербург, 1996. – 252 с.
39. Сухомлинський В. О. Вибрані твори / В. О. Сухомлинський. – Київ: Радянська школа, 1980. – 251 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Колірний тест Люшера

Тест Люшера

Вам будет представлено изображение восьми цветных карточек. Выберите, пожалуйста, карточку того цвета, который сейчас наиболее Вам приятен, не связывая цвет карточки с цветом Вашей одежды или машины, отвлекись от них. После Вашего выбора эта карточка исчезнет, и Вы повторите свои действия до тех пор, пока не переберете все карточки.

Бордовый	Красный	Серый	Черный
Зеленый	Фиолетовый	Синий	Желтый

Визначення чужих емоцій

догадайся об'язом: (Опиши картинку)

<hr/> <hr/> <hr/>	<hr/> <hr/> <hr/>	<hr/> <hr/> <hr/>
-------------------	-------------------	-------------------

<hr/> <hr/> <hr/> <hr/>	<hr/> <hr/> <hr/> <hr/>	<hr/> <hr/> <hr/> <hr/>
-------------------------	-------------------------	-------------------------

<hr/> <hr/> <hr/> <hr/>	<hr/> <hr/> <hr/> <hr/>	<hr/> <hr/> <hr/> <hr/>
-------------------------	-------------------------	-------------------------